

Skadefri bonde

En undersøkelse om forekomst av personskader i landbruket, årsaker og muligheter for forebygging

Oddfrid Aas, Marit Haugen, Per Olav Rian, Kristin Svendsen, Gunnar Løvås,
Siri Slåstad, Jon Gisle Vikan, Anne Marie Heiberg, Bjørn Hilt

Arbeidsmedisinsk avdeling

Innhold

Forord	3
Sammendrag	5
Innledning	7
Bakgrunn	7
Bakgrunn for det aktuelle prosjektet	9
Målsetting	9
Materiale og metode	9
Undersøkelsespopulasjon	9
Analyse	11
Etikk og konsesjoner	11
Resultater	12
Spørreundersøkelsen	12
Respondenter	12
Rapporterte personskader	15
Gårdsbesøkene	28
Besøksgårdene	28
Rapportering av uhell og skader	28
Oppsummering av inntrykk og observasjoner fra de 58 gårdsbesøkene som ble gjennomført	32
Diskusjon	39
Skadeforekomst	39
Hvorfor skjer disse uhellene, og hva kan gjøres for å unngå dem?	40
Hvordan formidle denne kunnskapen videre og hvilke forebyggende tiltak bør foreslås/settes i gang?	42
Konklusjon	43
Hva kan den enkelte bonde gjøre?	43
Hva kan andre gjøre?	44
Litteratur	45

Forord

Dette prosjektet kom i stand som en videreføring av ”Nullvisjonen om ulykker i landbruket” som var etablert i Nord-Trøndelag i 2003. Organisasjonene som sto bak denne nullvisjonen, var Nord-Trøndelag bondelag, Landbrukets HMS-tjeneste, Arbeidstilsynet i Midt-Norge og forsikringsselskapet Gjensidige. Aktørene i dette nettverket tok i 2009 kontakt med Arbeidsmedisinsk avdeling ved St. Olavs Hospital og ba om bistand i det videre arbeidet med visjonen. I de samtalene som fulgte, kom det fram et behov for å skaffe mer kunnskap om skadeforekomst i landbruket og om bakenforliggende årsaker, og det ble foreslått å sette i gang et prosjekt om dette. I tillegg til de overnevnte organisasjonene har Sør-Trøndelag bondelag og Institutt for industriell økonomi og teknologiledelse ved SVT-fakultetet NTNU deltatt i gjennomføringen av prosjektet. Prosjektet har fått betydelig støtte fra Gjensidigestiftelsen.

Følgende personer har deltatt i prosjektorganisasjonen og bidratt til gjennomføringen av prosjektet:

Overlege Oddfrid Aas, Arbeidsmedisinsk avdeling, St. Olavs Hospital HF, prosjektleder
Overlege/professor II Bjørn Hilt, Arbeidsmedisinsk avdeling, St. Olavs Hospital HF/Institutt for samfunnsmedisin, DMF, NTNU, prosjektansvarlig

Organisasjonssjef Marit Haugen, Nord-Trøndelag bondelag

Distriktsleder Per Olav Rian, Landbrukets HMS-tjeneste

Førsteamanuensis Kristin Svendsen, Institutt for industriell økonomi og teknologiledelse, SVT-fakultetet, NTNU

Seniorinspektør Gunnar Løvås, Arbeidstilsynet, region Midt-Norge

Overlege Siri Slåstad, Arbeidsmedisinsk avdeling, St. Olavs Hospital HF

Organisasjonssjef Jon Gisle Vikan, Sør-Trøndelag bondelag

Fagsjef Anne Marie Heiberg, Landbrukets HMS-tjeneste

Adressene til de som skulle inviteres til å delta, ble hentet fra Produsentregisteret, og Landbrukets utredningskontor påtok seg oppdraget med utsending av elektroniske spørreskjema til de som var registrert med e-postadresse.

Til gjennomføringen av gårdsbesøkene fikk vi god bistand av HMS-rådgiverne Per-Leif Hjelde, Kirsti Beate Okstad og Lars Uvsløkk fra Landbrukets HMS-tjeneste og av

yrkeshygieniker Morten Buhagen ved Arbeidsmedisinsk avdeling. Vi takker dem for innsatsen. En stor takk går også til alle bøndene som svarte på spørreundersøkelsen og spesielt til de som var så vennlige å ta imot oss på gården sin og som gjennom det ga oss mye nyttig informasjon.

Trondheim, september 2011

Sammendrag

Målsettingen med dette prosjektet var å skaffe ny kunnskap som kan bidra til forebygging av personskader i landbruket. Vi ønsket å vite mer om forekomst av personskader i landbruket og å identifisere årsaker og bakgrunn for slike skader.

Undersøkelsen ble gjennomført i perioden 2010-2011. Alle gårdbrukere i Trøndelag ble inkludert i prosjektet. Adressene ble hentet fra Produsentregisteret som er landbrukets register over alle primærprodusenter i Norge. Det ble sendt ut spørreskjema der vi ba om noen bakgrunnsopplysninger om bonden og gården og om eventuelle personskader som hadde skjedd på gården. Av 7004 personer som fikk tilsendt skjema, var det 2699 som svarte. Et utvalg av de som svarte på spørreundersøkelsen, ble i etterkant kontaktet med spørsmål om de kunne tenke seg å ta i mot en gruppe på gårdsbesøk. Så å si alle vi kontaktet sa ja til å ta imot besøk. Gjennom disse besøkene ønsket vi å få mer inngående kjennskap til eventuelle skader som var skjedd og samtidig få et innblikk i hvordan helse, miljø og sikkerhet ble ivaretatt på de ulike gårdene. I løpet av 6 uker våren 2011 ble det gjennomført gårdsbesøk på 58 gårder i ulike deler av Trøndelag.

Undersøkelsen viser at forekomsten av personskader i landbruket er betydelig høyere enn det den offisielle statistikken viser. Av de som svarte på spørreundersøkelsen, var det 9,2 % som under arbeid på gården hadde opplevd ett eller flere uhell med personskade i løpet av det siste året. I tillegg var det 2,9 % som oppga at andre personer på gården hadde vært utsatt for skade. Det var en prosentvis større andel skader blant unge bønder enn blant eldre. Skadeforekomsten var lik blant kvinnelige og mannlige gårdbrukere. Flest skader hadde skjedd i vårmånedene og høstmånedene. Nesten halvparten av skadene hadde skjedd inne i fjøs/driftsbygning. Håndtering av dyr var den hyppigste årsaken til skader, mens traktor og andre store maskiner og utstyr var nest hyppigst. Skadene som var relatert til maskiner var imidlertid oftere av mer alvorlig grad. Fallskader utgjorde ca 20 % av skadene. Av de rapporterte skadene hadde 63,2 % medført behov for legekonsultasjon eller innleggelse i sykehus, og 23,4 % av skadene medførte sykmelding i mer enn 7 dager.

Gjennom gårdsbesøkene fikk vi et innblikk i HMS-forholdene i landbruket. De fleste bønder er klar over de farene arbeidet på en gård medfører, men vi fikk inntrykk av at mange forholder seg til farene som om det er en naturlig del av livet og at uhell ikke er til å unngå.

Undersøkelsen viser at det er behov for mer fokus på HMS i landbruket. Det er viktig med gode holdninger hos den enkelte bonde, men myndigheter, bransjeorganisasjoner og fagorganisasjoner bør lede an og legge til rette for at forebyggende HMS-arbeid blir en naturlig del av arbeidet på en gård.

Innledning

Bakgrunn

Landbruket er en ulykkesbelastet næring. Av Arbeidstilsynets statistikk går det fram at ca en fjerdedel av dødsulykkene i landbasert næring skjer innenfor landbruk, dette til tross for at det er mindre enn 3 % av de sysselsatte som arbeider innenfor denne bransjen. Registreringen av andre arbeidsrelaterte personskader i bransjen er mangelfull. I 2008 var det registrert 12 arbeidsskadedødsfall i landbruket. Dette tilsvarer 21,4 pr 100 000 sysselsatte. Til sammenligning var det 3,5 dødsfall pr 100 000 i industrien og 3,3 i bygg og anlegg. Samme år ble det meldt til sammen 337 andre arbeidsskader innen jordbruk, skogbruk og havbruk, dette tilsvarer 5 skader pr 1000 sysselsatte. Tilsvarende tall i industrien var 17 og i bygg og anlegg 14 arbeidsskader pr 1000 sysselsatte. Dette misforholdet mellom antall skader og antall dødsfall gir oss grunn til å anta at det foreligger en betydelig underrapportering av arbeidsrelaterte skader innenfor landbruk.

Det er forsket lite på arbeidsrelaterte skader i landbruket her i landet, men en studie gjennomført av Reiling i 1994-1996 viste at landbruket var den bransjen som hadde det høyeste antallet personskader pr million arbeidstimer (1). Også i andre vestlige land ser man det samme. Flere internasjonale studier har vist at ca 10 % av de sysselsatte innenfor landbruk er utsatt for en arbeidsrelatert skade i løpet av et år (2, 3, 4, 5), og i en dansk undersøkelse gjennomført i 1993-1994 fant man at slike skader forekom hos hele 32 % av de som jobbet heltid i landbruket (6). ILO rangerer landbruk blant de tre mest risikofylte bransjene.

Gjennom Arbeidstilsynets registreringer har vi godt innblikk i arbeidsskadedødsfall i landbruket og i stor grad kjennskap til de direkte bakenforliggende årsakene til ulykkene. Statistikken over dødsulykker i Norge for perioden 1989 - 2008 viser at traktorulykker var den hyppigste årsaken til arbeidsrelaterte dødsfall i landbruket og sto for 49 % av tilfellene, deretter kom fallulykker i driftsbygning med 20 % mens dyr var årsak til 5 % av ulykkene (7). En finsk studie viste at det ofte er forskjellig årsaksmønster for dødsulykker og andre ulykker med personskader (8). Reiling fant i sin undersøkelse at når det gjaldt andre uhell med personskader, var dyr den hyppigste årsaken, fulgt av fall og traktor med redskap. Mens statistikken viste at ofre for dødsulykker var eldre enn gjennomsnittet av bønder, fant han at personer som var utsatt for andre ulykker, var yngre enn gjennomsnittet.

Landbruket er en bransje som stadig er i endring og omstilling, og en må anta at dette også vil ha betydning for ulykkesrisikoen og hvilke faktorer som til enhver tid er avgjørende for denne. I en rapport fra Norsk senter for bygdeforskning i desember 2009, slås det fast at det er mangelfull kunnskap om ulykker i landbruket og at det er behov for både en kartlegging av omfanget og for forskning på årsakssammenhenger (9). Kunnskap om forekomst og årsaker er viktig for å kunne forebygge skader.

Landbruket skiller seg på mange måter ut fra det øvrige næringslivet. Det består av mange små enheter, ofte enkeltmannsforetak. Dette gir også utfordringer når det gjelder HMS-arbeidet. Spesielt i de tilfellene der man har ”bare seg selv” å ta hensyn til, kan HMS-arbeidet lett bli nedprioritert i en travel hverdag.

Bakgrunn for det aktuelle prosjektet

I 2003 etablerte Nord-Trøndelag Bondelag, Arbeidstilsynet, Landbrukets HMS-tjeneste og forsikringsselskapet Gjensidige et nettverk og vedtok samtidig en nullvisjon for ulykker i landbruket i Nord-Trøndelag. Nettverket kom på plass som følge av at mennesker i ulike roller i sine organisasjoner satt med et ønske om å redusere antallet ulykker i landbruket. Bøndene ble oppfordret til å lage en nullvisjon for sin gård; Null arbeidsulykker eller dødsfall på min gård. Nullvisjonen er nå vedtatt av Norges Bondelag og samarbeidspartnere i landbruket, og den er også etablert på tilsvarende måte i de andre nordiske land. Ett ledd i arbeidet med nullvisjonen i Nord-Trøndelag har vært gjennomføring av praktiske HMS-kurs blant bøndene i fylket. Forebyggende arbeid byr imidlertid på store utfordringer, og det er ikke alltid like enkelt å vite hvordan man best kan lykkes. Under arbeidet med nullvisjonen, kom det etter hvert fram et behov for å skaffe mer kunnskap om de skadene og ulykkene som skjer i landbruket, og i samarbeid med Arbeidsmedisinsk avdeling ved St. Olavs Hospital og NTNU kom dette prosjektet i gang som en videreføring av ideen med nullvisjonen.

Målsetting

Målsettingen for dette prosjektet var å framskaffe kunnskap som kan bidra til forebygging av personskader i landbruket. Mye av den kunnskapen vi har fra før, er enten fra studier i andre land eller fra undersøkelser som ligger langt tilbake i tid. Vi ønsket å finne ut mer om hvordan situasjonen er her i landet nå. Målet var å få kunnskap om forekomst av personskader/ulykker i landbruket og samtidig innhente opplysninger som kan identifisere årsaker og bakgrunn for skadene slik at dette kan brukes videre i forebyggende arbeid.

Materiale og metode

Prosjektet har bestått av to delprosjekter. Første del var en spørreundersøkelse som ble gjennomført blant bønder i Trøndelag. Andre del var en kvalitativ studie med informasjonsinnhenting via gårdsbesøk hos et utvalg av bøndene som deltok i spørreundersøkelsen.

Undersøkelsespopulasjon

Alle gårdbrukere i Trøndelag som det siste året hadde søkt om produksjonsstøtte, ble inkludert i prosjektet. De fikk høsten 2010 tilsendt et spørreskjema der de ble bedt om å svare

på spørsmål om gården og gårdsdrifta, slik som gårdens størrelse, produksjonstype og antall årsverk og om forekomst av arbeidsrelaterte personskader/uhell de siste 12 månedene. De som oppga at de selv eller andre på gården hadde hatt skader, ble også bedt om å besvare noen spørsmål om skaden/skadene. Vi definerte ikke begrepet skade noe nærmere, men overlot til deltakerne å avgjøre hva de ville rapportere om.

Spørreskjemaet ble sendt ut til 7004 personer. Adressene var hentet fra Produsentregisteret som er landbrukets register over alle primærprodusenter i Norge. Til de som i dette registeret var oppført med e-postadresse (3700 personer), ble skjemaet sendt elektronisk, og til de øvrige (3304 personer) ble papirskjema sendt i posten.

Et utvalg av de som hadde svart på spørreskjemaet, og som samtidig hadde samtykket i å bli kontaktet, ble i neste omgang tatt ut som aktuelle for gårdsbesøk. Til å delta i denne delen av undersøkelsen valgte vi ut bønder som hadde oppgitt at de drev med husdyrhold og at de jobbet heltid på gården. Ca halvparten av besøksgårdene skulle være bruk der det var rapportert om skade de siste 12 månedene. Det ble også tatt geografiske hensyn med tanke på å få fordelt besøkene mest mulig over begge fylkene. De som var plukket ut som mulige kandidater, ble kontaktet per telefon med spørsmål om de kunne tenke seg å ta imot en gruppe på gårdsbesøk. De som sa ja, ble inkludert fortløpende, og vi avsluttet telefonrunden da vi hadde gjort avtale med 60 bønder. Etter telefonsamtalen sendte vi en skriftlig bekreftelse av avtalen og tidspunktet for besøket.

Gårdsbesøkene ble gjennomført i løpet av 6 uker i mars og april 2011. Flere team deltok i denne besøksrunden. Hvert team besto av en yrkeshygieniker, en HMS-rådgiver og en arbeidsmedisiner, men personsammensetningen i teamene varierte. Gjennom disse besøkene ønsket vi å få mer inngående kjennskap til eventuelle skader som var skjedd og samtidig få et innblikk i hvordan helse, miljø og sikkerhet ble ivaretatt på de ulike gårdene. Vi ønsket også å få høre om forebyggende tiltak som gårdbrukerne selv hadde gjort og som kanskje kunne være ideer å bringe videre til andre. Samtalene med gårdbrukerne var uformelle, men vi hadde utarbeidet en sjekklister som ble brukt som en huskeliste for å sikre oss at de viktigste temaene ble berørt/vurdert. Det som ble vektlagt, var sikkerhetsmessige forhold ved bygninger og bygningsinstallasjoner, maskiner og teknisk utstyr, dyrehåndtering, kjemikaliebruk samt organisatoriske forhold og kvalitetssikringssystem. Før vi gikk i gang med besøksrunden, gjennomførte teamene et felles gårdsbesøk på en ”testgård”.

Analyse

Dataene fra spørreundersøkelsen er bearbeidet i statistikkprogrammet SPSS. De fleste analysene er gjort med enkle frekvens- og krysstabeller. Analyse for hvilke faktorer som er av betydning for skadeforekomst er gjort med logistisk regresjon.

Opplysningene som er innhentet gjennom gårdsbesøkene, er systematisert og oppsummert.

Etikk og konsesjoner

Prosjektet er godkjent av Regional komité for medisinsk og helsefaglig forskningsetikk, Nord-Norge (REK nr.2010/1048).

Resultater

Spørreundersøkelsen

Respondenter

Av de 7004 personene som vi sendte ut spørreskjema til, var det 2699 som svarte. Blant disse var det 1341 som hadde fylt ut papirskjema og 1358 som hadde besvart elektronisk.

Av de skjemaene som ble sendt ut pr post, kom 16 i retur pga ukjent adressat, og i 5 tilfeller fikk vi tilbakemelding om at adressaten var død. I tillegg var det flere som via brev eller telefon meldte fra om at de ikke var bønder og dermed ikke anså det som relevant å besvare skjemaet. Blant dem som ikke anså seg som aktuelle deltakere, var det 76 som var pensjonister eller hadde sluttet av annen årsak og 31 som oppga at de hadde aldri vært bønder. Blant annet var det flere birøktere som ikke hadde annen form for tilknytning til landbruk. Tjue personer oppga andre grunner til ikke å besvare skjemaet. Ti av de besvarte skjemaene manglet samtykkeerklæring og ble dermed ikke tatt med.

For de skjemaene som ble sendt ut elektronisk, ble det i 434 tilfeller meldt om feil e-postadresse slik at adressaten dermed ikke ble nådd. Videre var det 66 personer som svarte nei til å delta i undersøkelsen. Den elektroniske versjonen ga ikke mulighet til å begrunne dette. Når vi trakk fra de som ikke ble nådd og de som meldte fra om at de ikke kunne regnes som bønder, ble beregnet svarprosent 41,9. Svarprosenten var tilnærmet den samme for papirskjema (42,2 %) og elektroniske skjema (41,6 %).

Av de som svarte, var 305 kvinner (11 %) og 2382 menn (89 %), mens 12 personer ikke hadde oppgitt kjønn. Litt under halvparten av de som svarte var under 50 år, mens bare 15 % var under 40 år. Gjennomsnittsalderen for menn var 51 år og for kvinner 46,5 år.

Godt og vel halvparten av de som svarte, var heltidsbønder. Her var det litt forskjell mellom kjønnene idet 54 % av mennene og 43 % av kvinnene oppga å jobbe heltid på gården. Av de som svarte at de jobbet heltid på gården, var det 224 personer som oppga at de hadde jobb utenom gården i tillegg. Dette utgjorde 16 % av heltidsbøndene. Vi har sett litt på om det er noe som særpreger denne gruppen, men de skiller seg ikke vesentlig ut fra andre heltidsbønder verken med tanke på oppgitt antall årsverk eller type produksjon. På spørsmål

om de i hovedsak jobbet alene eller sammen med andre, oppga 65,7 % av gårdbrukerne at de jobbet alene mens 14,0 % svarte at de jobbet sammen med andre. Det var 10,8 % som oppga at de jobbet i samdrift. Halvparten av gårdsbrukene som var representert, hadde mellom 1 og 3 årsverk, mindre enn 10 % hadde mer enn 3 årsverk.

Flertallet av de som svarte, var husdyrbønder. Melk var den produksjonstypen som flest oppga som hovedproduksjon, mens korn kom på andre plass. Av de som svarte, var 61,1 % storfebønder i den forstand at de hadde melk og/eller kjøtt som hoved- eller biproduksjon.

Tabell 1 Fordeling av type hovedproduksjon blant de 2699 gårdbrukerne som deltok i spørreundersøkelsen

Hovedproduksjon	Antall	Andel i %
Melk	990	36,7
Korn	647	24,0
Sau/geit	353	13,1
Kjøtt/storfe	253	9,4
Gris	132	4,9
Skog	67	2,5
Fjørfe/egg	48	1,8
Poteter/grønnsaker	38	1,4
Gårdsturisme/inn på tunet	22	0,8
Frukt/bær	9	0,3
Annet	124	4,6
Ikke oppgitt	16	0,6
Totalt	2699	

Antall bønder som var medlem i avløserlag eller hadde organisert avløsning på annen måte, var 1621 (60,8 % av respondentene) Av de som hadde oppgitt melk, fjørfe eller gris som hovedproduksjon, var det imidlertid en større andel som hadde avløserordning. For grisebønder var det hele 91,7 % som hadde slik ordning.

Litt under halvparten oppga å være medlem i en HMS-ordning/bedriftshelsetjeneste. Blant de som hadde melk som hovedproduksjon, var det imidlertid nærmere 60 % som var tilsluttet en slik ordning. HMS-opplæring i form av praktisk HMS-kurs eller tilsvarende var det 57,9 % av bøndene som oppga å ha gjennomført.

Opplysninger om de som svarte på spørreundersøkelsen

2699 av de 7004 personene som fikk tilsendt skjema, svarte på spørreundersøkelsen

37 % hadde melk som hovedproduksjon

24 % hadde korn som hovedproduksjon

Til sammen 61 % hadde storfe (melk/kjøtt) som hoved- eller biproduksjon

61 % av bøndene hadde organisert avløsning

47 % var medlemmer av bedriftshelsetjeneste/HMS-tjeneste

58 % hadde gjennomført HMS-opplæring

Rapporterte personskader

Skadeforekomst

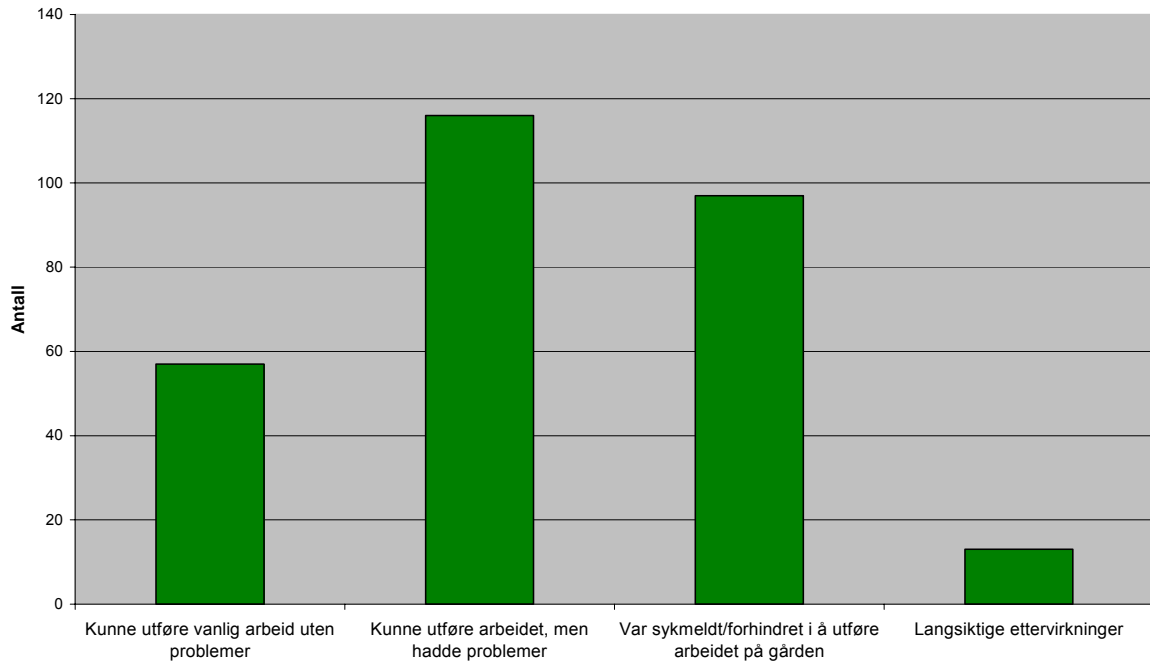
Av de 2699 personene som svarte på spørreundersøkelsen, var det 249 (9,2 %) som oppga å ha vært utsatt for ett eller flere uhell med personskade i løpet av de siste 12 måneder. Av disse var 219 menn og 30 kvinner, dette tilsvarer 9,2 % av mennene og 9,9 % av kvinnene. Av de som oppga å ha vært utsatt for skader, hadde 210 hatt ett uhell, mens 23 personer hadde hatt 2 uhell, og 16 oppga å ha vært utsatt for 3 eller flere uhell det siste året. Dette blir til sammen 304 skadetilfeller. I tillegg var det 77 bønder som oppga at andre på gården hadde vært utsatt for ett eller flere uhell, totalt 90 skadetilfeller.

Skadet kroppsdel

Armer og bein var de kroppsdelene som hyppigst var skadet. Slike skader var rapportert i til sammen 159 tilfeller, noe som utgjør nær 2/3 av skadetilfellene blant gårdbrukerne. I godt og vel 10 % av tilfellene var det hode-/ansiktsskader, og av disse var 21, 8 % forårsaket av traktoruhell. Øyeskader ble rapportert i 16 tilfeller. Av 7 rapporterte uhell med kjemikalier var 3 øyeskader.

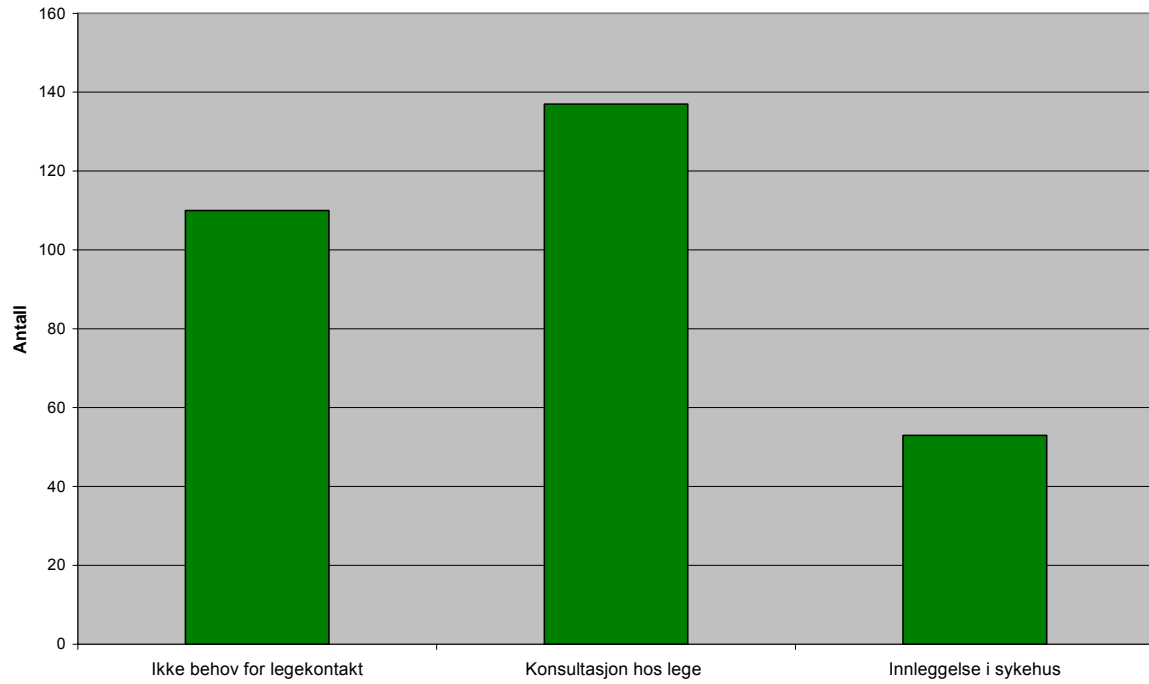
Konsekvenser av skadene

De rapporterte skadene hadde varierende grad av innvirkning på bondens arbeidsevne. For 23,4 % av uhellene hadde skaden medført sykmelding mer enn 7 dager, mens det i 42 % av tilfellene ble oppgitt at vedkommende greide å utføre arbeid på gården men med problemer. I 20 % av tilfellene hadde skaden ingen vesentlige innvirkninger på bondens arbeid på gården.

Figur 1 Konsekvenser av de rapporterte skadene blant gårdbrukerne

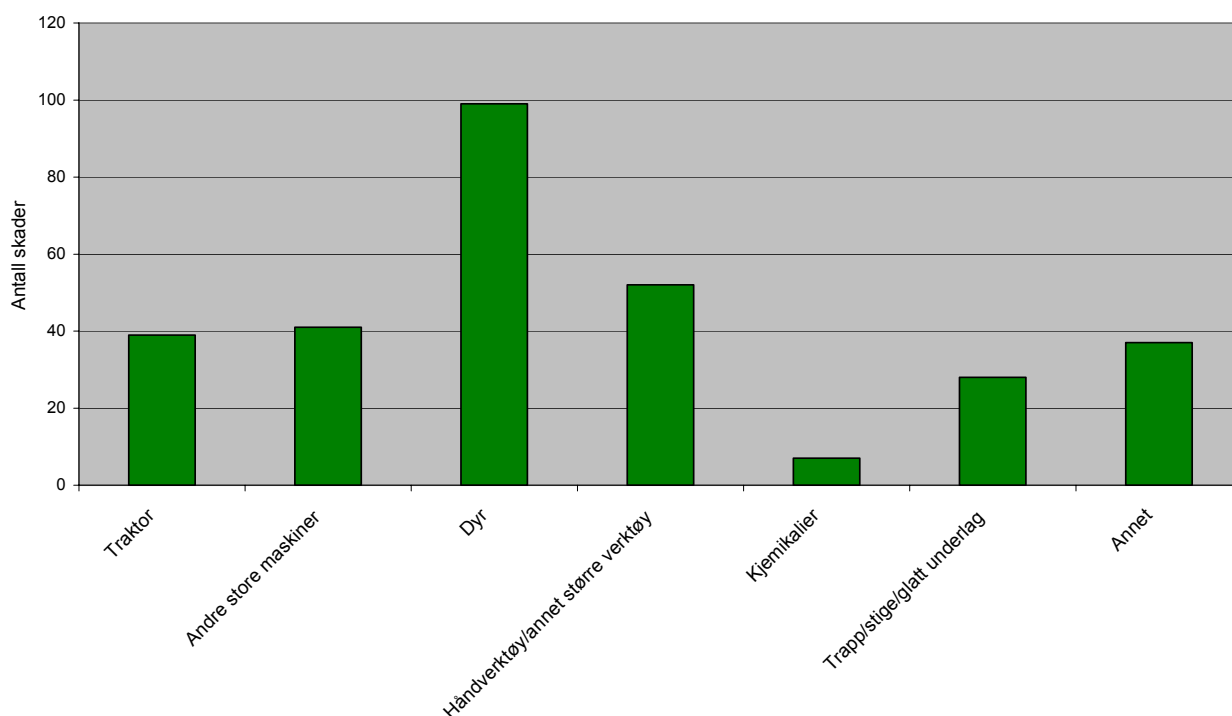
Mer enn halvparten av skadene (ca 60 %) hadde medført behov for behandling i betydningen legekonsultasjon og/eller innleggelse i sykehus. Behandlingsbehovet varierte imidlertid noe avhengig av årsaken til skadene. Ut fra svarene kan det se ut til at skadene der traktor eller andre maskiner var involvert, jevnt over var mer alvorlige enn skader forårsaket av dyr. Det var ingen vesentlige forskjeller mellom kjønnene når det gjaldt behandlingsbehov eller oppgitte konsekvenser av skadene.

Figur 2 Behov for medisinsk hjelp for de rapporterte skadene blant gårdbrukerne

Årsaker til skadene

Resultatene fra spørreundersøkelsen viser at håndtering av dyr utgjør en betydelig risiko for skader i landbruket. For de skadene som ble rapportert, var dyr involvert i ca 1/3 av alle hendelsene. Blant skadene som var oppgitt blant kvinnelige gårdbrukere, var dyr involvert i hele 61,5 % av tilfellene. Traktor og annet maskinelt utstyr som er andre viktige risikofaktorer, var involvert i til sammen 26,1 % av alle skadetilfellene, mens 17,1 % av skadene var forårsaket av håndverktøy eller annet større verktøy, inklusive motorsag.

Figur 3 Objekter/utstyr involvert i uhellene som hadde medført skader blant gårdbrukerne

Tabell 2 Årsaksfaktorer og tilhørende konsekvenser for skadene blant gårdbrukerne

Årsak	Antall skader	Andel av alle skader	Andel av skader med sykmelding > 7 dager eller langsiktige effekter
Dyr	99	32,7	25,3
Håndverktøy/motorsag/annet større verktøy	52	17,1	16,9
Store maskiner/maskinelt utstyr unntatt traktor	41	13,5	13,3
Traktor	38	12,9	18,1
Trapp/stige el glatt underlag	28	9,2	12,0
Kjemikalier	7	2,3	1,2
Annet	38	12,2	13,3
Samlet antall skader	303*		83

*1 hadde ikke oppgitt konsekvens av skaden

Selv om dyr var den hyppigste årsaken til skader, var det traktor og andre maskiner/maskinelt utstyr som var hyppigste årsak til skader med sykmelding i mer enn 7 dager og skader med behov for behandling. For skader relatert til traktor eller andre maskiner var det behov for legekontakt i 2/3 av tilfellene, mens skader forårsaket av dyr medførte legekontakt i noe under halvparten av tilfellene. Ved skader forårsaket av håndverktøy (inklusive motorsag) eller annet større verktøy ble det søkt legekontakt i hele 75 % av tilfellene.

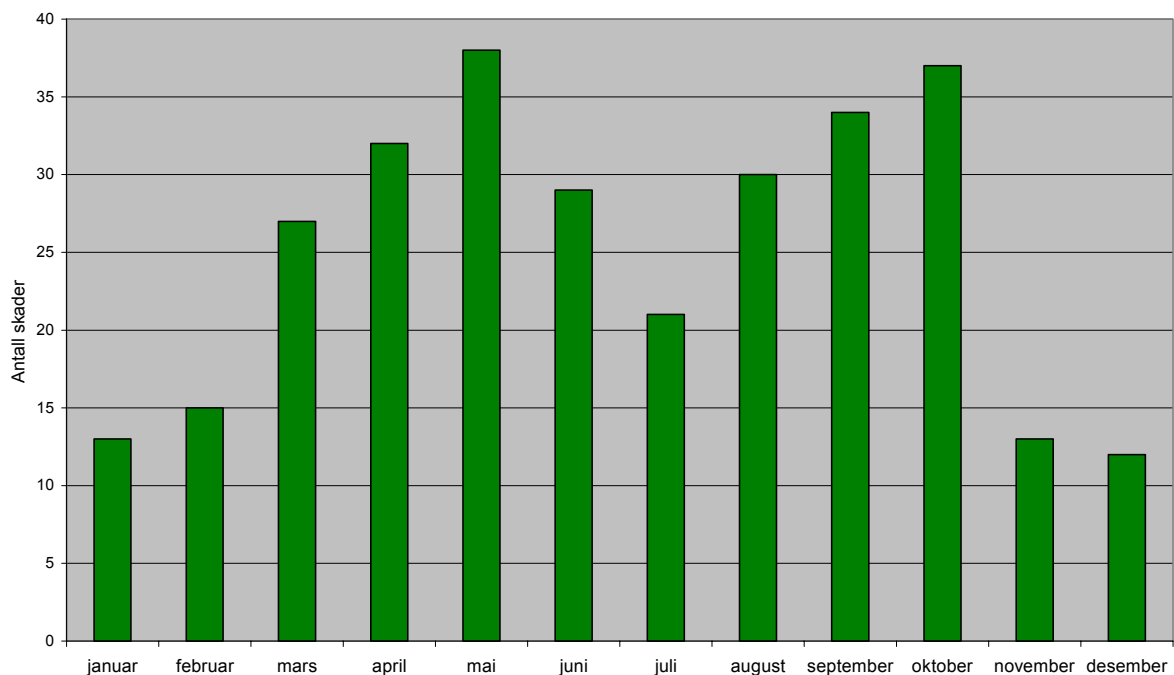
Tabell 3 Behov for behandling (legekonsultasjon og/ eller sykehusinnleggelse) relatert til årsak til skadene

Årsak	Antall skader totalt	Antall skader med behov for behandling	Andel skader med behov for behandling (%)
Dyr	99	42	42,4
Håndverktøy/motorsag/annet større verktøy	52	39	75,0
Store maskiner/maskinelt utstyr unntatt traktor	41	27	65,9
Traktor	38	26	68,4
Trapp/stige el glatt underlag	28	19	67,9
Kjemikalier	7	2	28,6
Annet	38	24	63,2
Samlet	303*	179	59,1

*1 hadde ikke oppgitt hvorvidt det var behov for behandling

Når skjedde skadene?

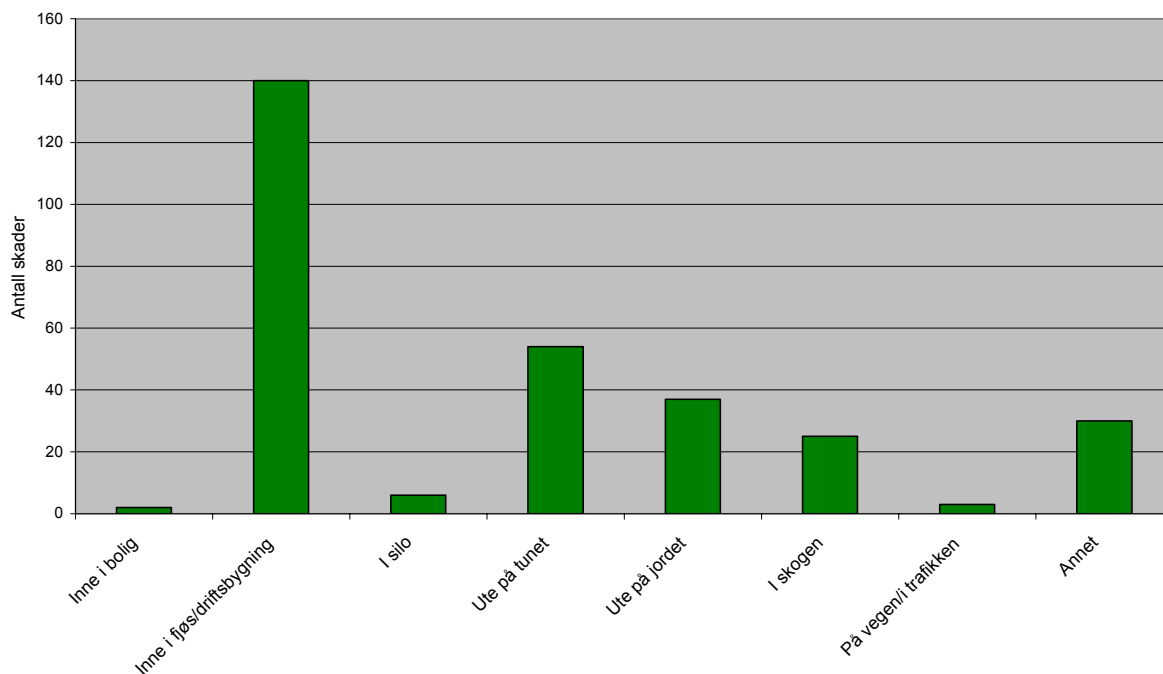
Forekomsten av skader varierer med årstidene. Figur 4 viser fordelingen av skader gjennom året. Vi ser at det er en økt forekomst av skader om våren og høsten, mens det for perioden fra november til februar er rapportert om betydelig færre skader enn ellers i året. I 13 % av tilfellene skjedde skaden i forbindelse med onnearbeid. For traktorulykkene var det imidlertid hele 52,6 % som var relatert til onnearbeid, og 28,9 % av traktoruhellene skjedde i mai. Når det gjelder tidspunkt på dagen for de rapporterte hendelsene, ser vi at uhellene er relativt jevnt fordelt over arbeidsdagen. Det ble i spørreskjemaet ikke spurt om ukedag for uhellene.

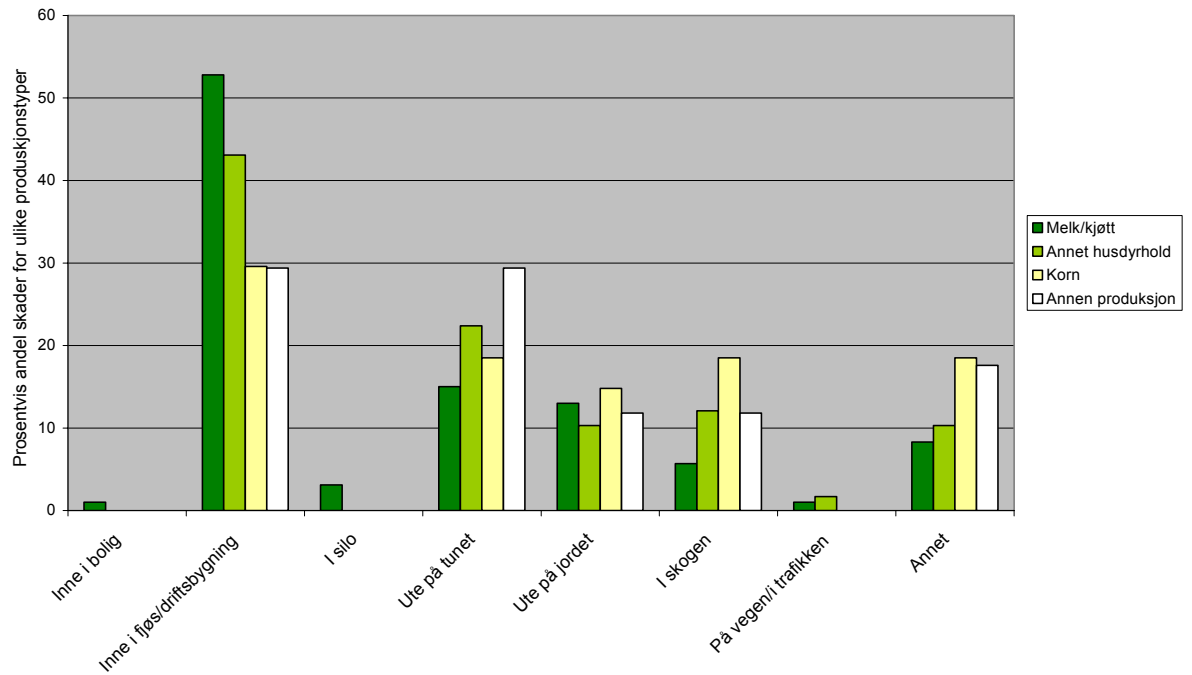
Figur 4 Månedsvise fordeling av de rapporterte skadetilfellene blant gårdbrukerne

Hvor skjedde skadene?

Flest skader hadde skjedd inne i fjøs/driftsbygning. Nest hyppigst var skader som var skjedd ute på tunet. Skader oppstått i forbindelse med uhell inne i fjøs/driftsbygning utgjorde nesten 50 % av alle skadene. I mer enn halvparten av disse tilfellene var dyr involvert. Selv for de som hadde oppgitt korn som hovedproduksjon, var nesten 30 % av uhellene skjedd inne i driftsbygning. Bare 6 av de rapporterte uhellene hadde skjedd i silo. Tjuefem skader (8,4 %) hadde skjedd i skogen. Når det gjelder tilfeller der traktor eller andre store maskiner var involvert, hadde hele 43 % av uhellene skjedd på tunet mens 21,5 % hadde skjedd på jordet.

Figur 5 Sted for rapporterte uhell med personskader blant gårdbrukerne

Figur 6 Sted for rapporterte uhell med personskader blant gårdbrukere i ulike produksjonstyper

Skademekanisme

Opplysningene om skademekanismer for de ulike uhellene er noe mangelfulle. Spørsmålet om hvilken måte skaden var skjedd på, var besvart for bare 124 av de 304 skadetilfellene blant bøndene. Blant de tilfellene der dette var oppgitt, var det fallulykker som var hyppigst, tett fulgt av spark/slag/stanging, støt/treff av gjenstand og klemskader. Disse utgjorde til sammen 3/4 av uhellene. Når det gjelder uhellene som skjedde i driftsbygninger, utgjorde fallulykkene 24 %.

Fakta om de rapporterte skadene

9,2 % av de som svarte hadde opplevd ett eller flere uhell med personskaade de siste 12 måneder

33 % av alle uhellene var forårsaket av dyr

26 % av alle uhellene var forårsaket av store maskiner inklusive traktor

53 % av traktoruhellene var relatert til onnearbeid

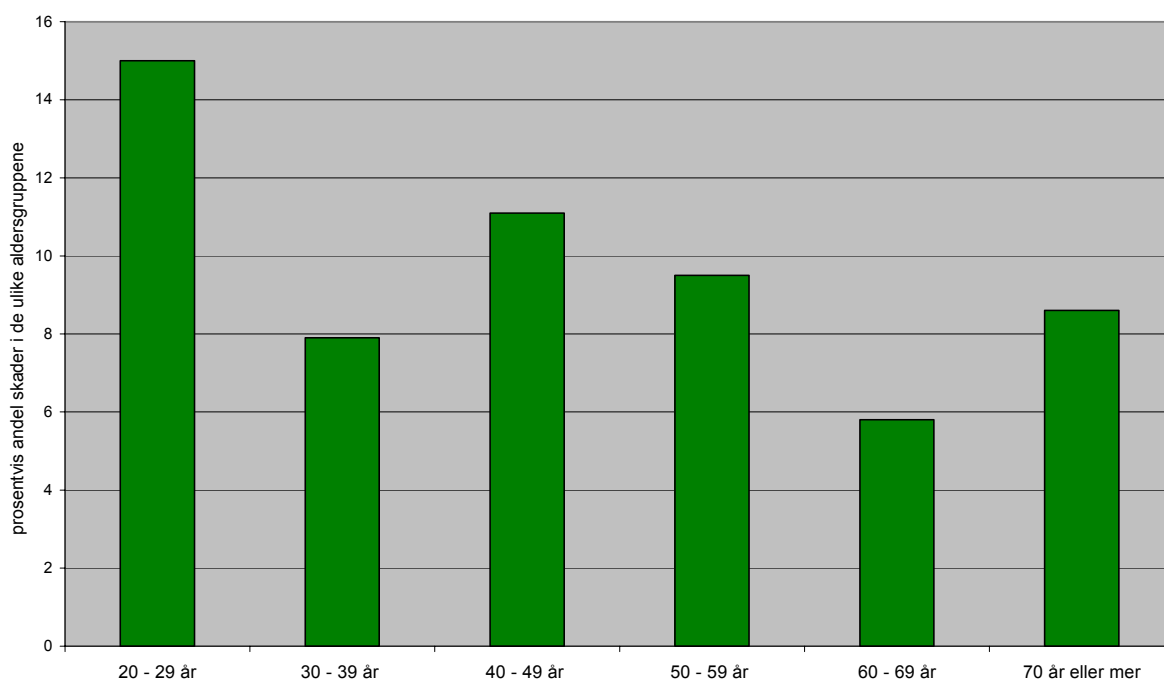
Flest skader var skjedd i mai og oktober

De fleste skadene hadde skjedd inne i driftsbygning

Ca 60 % av skadetilfellene hadde medført legekonsultasjon/sykehusinnleggelse

Er det noen bønder som er mer utsatt for skader enn andre?

Vi har analysert materialet vårt med tanke på om det er spesielle forhold ved gårdsdrifta eller ved bonden selv som kan være av betydning for forekomst av skader. Variabler som ser ut til å ha betydning, er alder, antall årsverk på gården, type produksjon og det å være heltidsbonde. Aldersgruppen under 30 år var gruppen med størst prosentvis andel rapporterte skader (15 %). Blant de som var over 60 år, var forekomsten av rapporterte skader mindre enn gjennomsnittet. Vi ser en klar tendens til at jo eldre en bonde er, jo mindre er sannsynligheten for at han har hatt uhell siste år. Riktig nok ser vi en prosentvis økning igjen i aldersgruppen over 70 år, men dette dreier seg om bare 6 tilfeller.

Figur 7 Prosentvis andel gårdbrukere som har hatt skader de siste 12 månedene i ulike aldersgrupper

Tabell 4 Antall og prosentandel bønder som har rapportert om egen skade de siste 12 måneder i ulike typer hovedproduksjon

Hovedproduksjon	Antall med egen skade	Andel med egen skade (%)
Melk	133	13,4
Kjøtt	30	11,9
Gris	17	12,9
Sau/geit	24	6,8
Fjørfe/egg	6	12,5
Korn	23	3,6
Poteter/grønnsaker	2	5,3
Frukt/bær	0	0
Skog	3	4,5
Gårdsturisme/Inn på tunet	0	0
Annet	9	7,3
Ikke oppgitt	2	12,5
Samlet	249	9,2

Det å arbeide med storfe eller gris gir økt risiko, mens å arbeide med sau, poteter, korn eller frukt gir lavere risiko for skade enn gjennomsnittet. Variabler som er prøvet i modellen men som ikke har betydning for forekomst av skader, er areal dyrket jord og antall arbeidstimer per uke. Bondens sivilstatus ser ikke ut til å ha betydning, heller ikke om han arbeider alene eller sammen med andre. Arbeid utenfor gården ser jevnt over ikke ut til å ha betydning for skadeforekomst, men blant den mindre gruppen heltidsbønder som i tillegg har arbeid utenfor gården (16 %), er det en større andel som har rapportert om skader enn det er i materialet samlet. Blant heltidsbønder med arbeid utenom gården (224 personer) har 14,7 % hatt skade siste år. Blant gårdbrukere som arbeider i samdrift, rapporterte 11,8 % om skade(r) siste år, mens tilsvarende tall var 9,0 for de som ikke arbeider i samdrift. For de som var tilsluttet en HMS-ordning var skadeforekomsten høyere enn blant de som ikke var tilsluttet slik ordning. Den samme tendensen så vi også i forhold til om de hadde gjennomført praktisk HMS-kurs.

RISIKOBONDEN

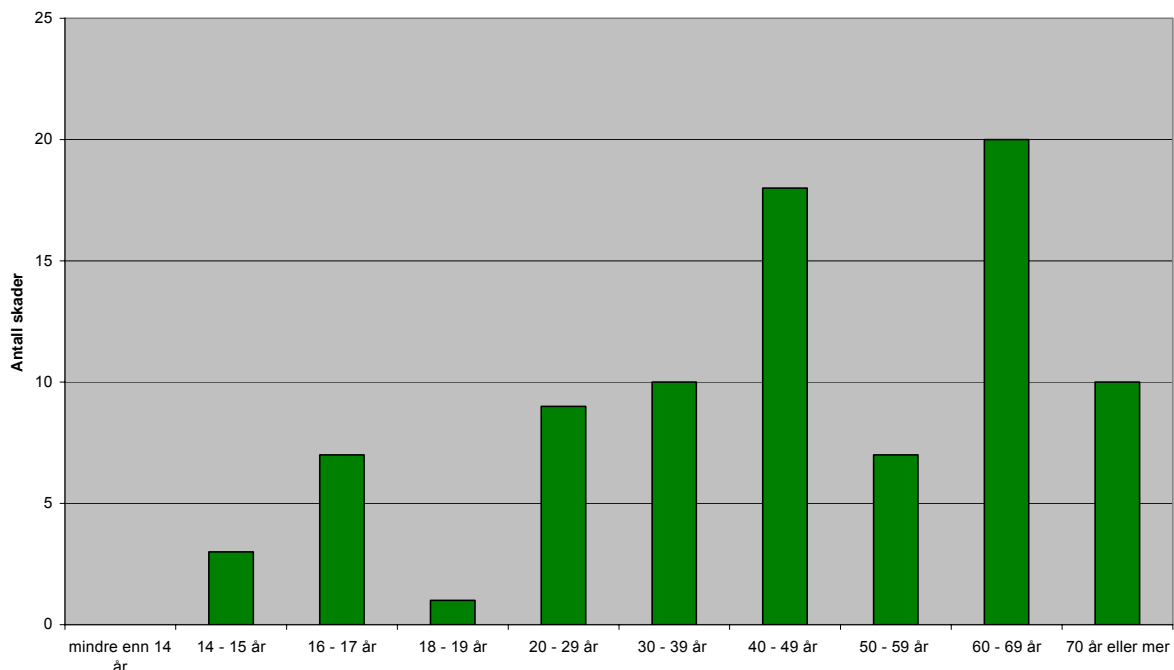
Ung heltidsbonde som driver med storfe eller gris

Spesielt utsatt: heltidsbonde med arbeid utenfor gården.

Skader på andre personer på gården

I spørreskjemaet spurte vi også om det var andre personer enn bonden selv som hadde blitt skadet under arbeid på gården de siste 12 månedene. Av de som svarte, var det 77 (2,9 %) som oppga at andre på gården hadde vært utsatt for skade, mens 57 ikke hadde besvart dette spørsmålet. Det var 7,4 % av kvinnene og 2,4 % av mennene som oppga skade på andre. Blant bønder i aldersgruppen 20 - 39 år oppga 5 % at andre på gården hadde vært utsatt for skade. Ti prosent av skadene på andre var skjedd på gårder hvor bonden selv hadde hatt minst to uhell.

Godt og vel halvparten av andre personer som var skadet, var bondens ektefelle eller annen voksen person i familien. Av kvinnene som hadde vært utsatt for skade, var ca 60 % ektefelle til bonden. Det var likevel en overvekt av menn (76 %) blant de skadde, og 35 % av uhellene hadde rammet personer over 60 år. Det er i vårt materiale ikke rapportert om skader på barn under 14 år, men ti av de skadde var mellom 14 og 17 år. Dette utgjør ca 12 % av tilfellene. Ut fra de dataene vi har, kan vi ikke finne noen fellestrekk eller noe som skiller skadene i denne aldersgruppen fra de øvrige skadene.

Figur 8 Aldersfordeling blant andre personer som har vært utsatt for skade

Skader på andre personer på gården viser samme mønster som for skader på bonden selv når det gjelder hvor uhellet skjedde, hvordan det skjedde, hvilke objekter som var involvert og hvilke kroppsdelene som var skadet. Vi ser også noe av den samme årstidsvariasjonen, men her er det rapportert om aller flest skader i september og oktober. Hele 30 % av alle skadene på andre hadde skjedd i disse to månedene. Dette er de to siste månedene av rapporteringsperioden.

Når det gjelder konsekvensene av skader på andre personer på gården, er dette oppgitt for bare 50 av de til sammen 90 skadetilfellene. I 70 % av disse er det rapportert om forbigående problemer, mens 16 % av skadene førte til langsiktige problemer

Gårdsbesøkene

De bøndene vi kontaktet med tanke på gårdsbesøk var nesten uten unntak positive til å ta imot besøk, og det gikk veldig greit å få til 60 avtaler slik vi hadde planlagt. I løpet av 6 uker i mars-april 2011 gjennomførte vi 58 av de 60 avtalte gårdsbesøkene. To gårdbrukere så seg nødt til å avlyse besøket på grunn av sykdom. Vi besøkte 28 gårder i Sør-Trøndelag og 30 i Nord-Trøndelag. Overalt fikk vi en god mottakelse. Under besøkene hadde vi først en prat med bonden, og deretter gikk vi en runde på gården sammen. I noen tilfeller deltok både mann og kone på gården, og ved besøk i samdrifter var gjerne også to personer til stede. Det ble fra vår side presisert at dette besøket ikke var noen form for tilsyn og at vi heller ikke hadde noen myndighet til å komme med pålegg eller sanksjoner. Etter at vi hadde gjennomført runden på gården, ga vi imidlertid en kort, muntlig tilbakemelding til bonden, og vi fikk i noen tilfeller også selv noen gode råd tilbake.

Besøksgårdene

På grunn av utvalgsmetoden som ble brukt, var det en stor overvekt av melkeprodusenter blant gårdene vi besøkte. Så mange som 48 av brukene hadde melk som hovedproduksjon, og 28 av disse hadde kjøttproduksjon i tillegg. Det var bare 8 av besøksgårdene som ikke hadde storfe. Ti av virksomhetene var samdrifter. På 20 av gårdene var korn hoved- eller biproduksjon, og 12 bønder drev med skogsdrift eller vedproduksjon i tillegg til annen produksjon. Seks bruk hadde gris som hovedproduksjon. Det var ingen som hadde sau som eneste produksjonstype, men 7 gårder hadde sau som en av flere produksjonstyper. Pelsdyr, kylling, potet, entreprenørvirksomhet og gårdsturisme/”inn på tunet” var produksjonstyper som var mer sjeldne (et par gårder hver). Av de 58 gårdbrukerne var 43 i aldersgruppen 40 - 59 år. Bare en var under 30 år, og fire var over 60.

Rapportering av uhell og skader

Under samtalene og vandringene ble det blant annet snakket om uhell eller nestenuhell som hadde skjedd på gården. På 49 av gårdene kom det fram opplysninger om ett eller flere uhell med personskader. Blant de hendelsene som ble omtalt, var naturligvis også uhell som var rapportert i spørreskjemaundersøkelsen. Det er dermed en viss overlapping mellom hendelsene fra spørreundersøkelsen og det som kom fram under gårdsbesøkene. Noen av de

rapporterte hendelsene lå mange år tilbake, men de fleste var av nyere dato. Årstall for de ulike hendelsene ble ikke notert. Her ser vi i ettertid at det kunne ha vært ønskelig med nærmere tidfesting av hendelsene. Kuttskader og brudd var de hyppigst rapporterte skadene. Til sammen ble det referert til litt over 100 ulike hendelser ved de 58 besøkte gårdsbrukene. På 6 av gårdene kom det ikke fram opplysninger om verken skade eller tilløp til skade de siste årene.

Dyr var involvert i (minst) 35 episoder (ca 1/3 av hendelsene) fordelt på 28 gårdsbruk. Det ble ikke i alle tilfellene presisert hvilket dyr det dreide seg om, men ku eller kvige ble oppgitt som årsak i de fleste av episodene, mens okser ble oppgitt som årsak i 7 tilfeller. Det dreide seg om både spark, klem og stanging. Det ble også rapportert om bitt og klem av griser. Tjuefire hendelser på 21 ulike gårdsbruk var skjedd i forbindelse med traktor og/eller annet maskinelt utstyr. Av disse var det 5 traktorvelt. To bønder hadde kuttet seg på fylltømmer, og to uhell var skjedd i forbindelse med bruk av gjødselpumpe. Fire av uhellene var motorsaguhell, to av disse hadde skjedd for mange år siden.

Av fallulykker ble det rapportert 17 episoder på 16 forskjellige bruk. Sju av disse var fall fra stige (herav 3 i silo), 3 fall fra traktor/traktorutstyr og 2 fall på glatt underlag.

Det ble også rapportert om 6 episoder (på 6 ulike gårder) der kjemikalier var årsak til skade. I 3 av tilfellene dreide det seg om sprut av maursyre.

Ni av bøndene hadde opplevd episoder med for høye konsentrasjoner av gjødselgass, men ingen av tilfellene hadde medført alvorlige konsekvenser for mennesker. I 6 av episodene hadde dyr vært tydelig påvirket, i 3 tilfeller så alvorlig at de hadde strøket med eller blitt avlivet.

De fleste av de rapporterte skadetilfellene hadde ikke medført varig men, men i flere tilfeller ble det uttrykt at det var tilfeldigheter som gjorde at utfallet ikke ble langt alvorligere.

I ca 20 % av de rapporterte tilfellene var det etter den uønskede hendelsen gjort konkrete tiltak for å unngå nye uhell. Av de 16 som hadde vært utsatt for fallulykke, var det tre som etterpå hadde festet stigen bedre, og to sørget alltid for å sikre seg under arbeid i høyden. I noen av tilfellene der dyr var involvert, hadde dyret blitt avlivet, men ellers var det i liten grad gjort tiltak for å unngå nye skader forårsaket av dyr. Mange mente det var lite man kunne gjøre for å hindre nye slike uhell. Noen få hadde imidlertid installert fanghekker, og mange hadde en klar politikk på for eksempel aldri å være alene under håndtering/flytting av store

dyr. Ellers var det flere som sa at de var blitt mer påpasselige og bevisste etter uhellet, og noen hadde laget seg bedre rutiner. Et moment som flere trakk fram, var betydningen av at dyrene var kjent med og trygge på bonden og andre som oppholdt seg i fjøset.

Noen eksempler på uhell som ble rapportert under gårdsbesøkene, hvilke konsekvenser de hadde og tiltak som ble gjort i etterkant

Hendelse	Hva skjedde?	Konsekvens/skade	Tiltak
Kviger skulle ut på beite	Ei kvige sparket og traff kneet til bonden	Bonden fikk smerter i kneet men ingen varige men	Kviga ble slaktet
Omrøring av gjødsel. Ny pumpe som var kraftigere enn den gamle	Høy gasskonsentrasjon i oppstartfasen	To kyr døde	Lufter enda mer, bruker vifte, tar det forsiktig i starten
Bonden sto i stige under arbeid i silo	Stigen glapp til tross for at den var forsøkt festet	Bonden falt ned og fikk ryggskade	Stigen ble festet bedre og påmontert vern
Silolegging Slange på maursyrebeholder manglet slangeklemme	Slangen spratt av under håndtering	Bonden fikk sprut i øyet, ingen varig skade	Satte på slangeklemme, har med vernebiller, snur seg bort
Kjøring av kornlass med lett traktor	Traktoren skled og veltet	Bonden pådro seg et komplisert brudd i leggen	Kjører ikke lenger tunge lass med lett traktor. Bruker alltid setebelte.
Ku stanget under melking	Bonden ble liggende i båsen.	Fikk ryggsmarter. Sendt til sykehus. Ingen varig men	Ingen
Sentrifugalpumpe for gjødsel stoppet plutselig under bruk fordi noe kjørte seg fast i den	Pumpa var ikke festet, og da pumpa plutselig stoppet, dro den til siden og traff mannen i armen	Ingen varig skade	Montert triangel hurtigkobling
Flere episoder med uvelhet/tungpust under silolegging		Ingen varig skade	Bruker silovifte
Containerluka som ble holdt åpen med en planke	Bonden tok en snarvei og kom borti planken slik at luka klappet igjen, og han fikk hodet i klem	Kutt i tinningregionen	Tar ikke snarveien igjen
Flere episoder med bitt og klem av gris		Diverse småskader Ingen varig skade	Er påpasselig med plasseringen av dyr
Sparket av ku under arbeid i fjøset	Falt og ble liggende under ei anna ku	Ingen varig skade	Er mer obs
Flere episoder med "knuffing" med dyr		Diverse småskader	Har installert fanghekk
Uhell med slangespreder	Bonden ble slått overende av returnrør	Kraftig hjernerystelse	Leverandør av utstyret har gjort endringer
Mann ble sparket i forbindelse med arbeid i en oksebinge	Vedkommende som var alene da det skjedde, ble liggende bevisstløs i bingen	En annen på gården kom inn og fant ham og fikk dratt han ut	Passer på å være flere tilstede under håndtering av store dyr. Bygd nytt fjøs. Installert fanghekker

Oppsummering av inntrykk og observasjoner fra de 58 gårdsbesøkene som ble gjennomført

Vi opplevde at de bøndene vi besøkte i stor grad var klar over farene som er forbundet med arbeidet på en gård. Mange ga uttrykk for å være bevisst på sikkerhetsrisikoen. Imidlertid fikk vi inntrykk av at de ikke alltid forholdt seg helt adekvat til denne risikoen.

Mange syntes å anse den som en naturlig del av livet, og at det var noe de bare måtte leve med.

Flere av bøndene presiserte at de forut for besøket ikke hadde ryddet eller gjort andre forberedelser med tanke på å gi et bedre inntrykk enn det som var reelt. Vi opplevde også stor grad av åpenhet og ærlighet under samtalen og rundene på de ulike gårdene.

I denne oppsummeringen har vi tatt med punkter som vi har vurdert som viktige i forhold til sikkerheten på en gård. Når det gjelder de forholdene som er omtalt her, var det ingen klare forskjeller mellom de gårdene der det i spørreskjemaet var oppgitt at det hadde vært personskader siste år og de gårdene der det ikke hadde vært slik skade.

Kvalitetssikring

Alle gårdsbrukene vi besøkte, var tilknyttet Kvalitetssystem i landbruket (KSL). Helse, miljø og sikkerhet er en del av dette systemet, og innebærer at bonden må dokumentere at han har rutiner for å ivareta HMS. Trettito bønder oppga at de foretok årlige kartlegginger og laget tiltaksplan, mens 17 oppga at de ikke gjorde det. De resterende uttrykte seg litt uklart i forhold til dette spørsmålet. Vi fikk inntrykk av at det var svært få som brukte tiltaksplanen aktivt og at mange opplevde dette som et rent ”pliktløp” som de ikke helt så nytteeffekten av.

Brann- og el

Brannvarslingsanlegg var installert i våningshus og driftsbygninger ved alle gårdene vi besøkte, og alle hadde avtale om jevnlig kontroll av anlegget. Vi fikk inntrykk av at disse avtalene ble fulgt opp. På 6 av gårdene ble det imidlertid rapportert om hyppige feilalarmer eller andre feil og mangler ved anlegget. En av bøndene hadde valgt å koble ut deler av anlegget på grunn av hyppige feilalarmer. For det elektriske anlegget var det et par som ikke

hadde avtale om jevnlig kontroll, mens flere av de som hadde slik avtale, rapporterte om at det ikke fungerte. Utsagn som ”Jeg må mase” og ”De kommer ikke” var noe vi fikk høre flere steder. Av brannslukningsutstyr var det i hovedsak pulverapparater som var brukt. På de fleste gårdene var slike plassert rundt omkring på strategiske plasser. Bare ett sted registrerte vi at det var vannslange. Ni av gårdene hadde mangelfullt eller ikke tilstrekkelig slukkeutstyr. Oppbevaring av diesel og annet drivstoff var ut fra våre observasjoner tilfredsstillende hos de fleste, men ble vurdert som ikke tilfredsstillende hos 8, hovedsakelig pga at tanken sto for nært hus/vegg. Flere av driftsbygningene manglet brannceller for eksempel i forbindelse med tekniske rom. I enkelte fjøs representerte viftene/luftblanderne en brannfare ved at de var fulle av støv.

Fallfarer

På mange av de gårdene vi besøkte, var det opplagte fallfarer. På halvparten av brukene observerte vi manglende/mangelfullt rekkverk på minst ett sted; stige, trapp, låvebru. I tillegg merket vi oss åpne, usikrede luker (fôrluker, siloluker) eller kummer på 24 av de 58 brukene. Noen av bøndene var meget klar over de svake punktene og gjorde selv oppmerksom på farene. De innrømmet at det burde ha vært gjort noe med det. Andre befant seg i den kategorien hvor man er blitt så vant til forholdene at man ikke ser nødvendigheten av forbedringstiltak. Noen ga inntrykk av å ha en oppriktig intensjon om å foreta utbedringer. Tolv av de vi snakket med, oppga at de sikret seg under arbeid i høyden, blant annet var det noen som brukte sele.

Teknisk utstyr

Vi fikk inntrykk av at det jevnt over var mye bra utstyr og redskap på gårdene. Mange brukte hurtigkobling på traktor, noe som er en god sikring. Fra 2002 er det påbudt med setebelte i traktor, og 41 av de gårdbrukerne vi snakket med, hadde setebelte på alle traktorene på gården. I tillegg hadde 8 av bøndene belte på den/de nyeste traktoren(e), mens gammeltraktoren manglet setebelte. Seks av bøndene hadde ingen traktor med montert setebelte. Selv om setebelte var montert, var det mange som ikke brukte det. Av de vi besøkte, var det 24 som oppga at de aldri brukte setebelte under kjøring med traktor. Åtte brukte det kun ved kjøring etter vei, og noen av disse brukte det bare ved lange turer. Tre oppga at de brukte belte når de kjørte i terreng der det var stor veltefare.

Vi observerte manglende/defekte vernedeksel på kraftoverføringsaksler og annet maskinelt utstyr på 16 av gårdene, heriblant 3 vinsjer. En av bøndene etterlyste oppfølging fra utstysprodusentene med tanke på bruksvennlige løsninger på kraftoverføringsakslinger. På 11 gårder observerte vi maskiner med manglende nødstop. En gjenganger her var kubørster som manglet nødstop. Flere av bøndene gjorde oss oppmerksom på at nødstopknappen på enkelte maskiner i noen tilfeller er uhensiktsmessig plassert med tanke på muligheten for å kunne nå den når man trenger den. Dette gjelder blant annet siloutleggere/fylltømmer. Løfteutstyr, nærmere bestemt silotaljer, var på de fleste gårdene rutinemessig godkjent, men noen manglet slik godkjenning. Enkelte steder var det problemer med at godkjenningsorganet ikke fulgte opp.

Bygningsmessige forhold og tekniske løsninger

Det var stor variasjon i den bygningsmessige standarden på fjøs/driftsbygninger. For eksempel var det enkelte av melkeprodusentene som hadde relativt gamle fjøs med tradisjonell båsløsning, mens andre hadde helt nye moderne fjøs med løsdrift og melkerobot. For mange var det en utfordring å kombinere gammel bygningsmasse med moderne tekniske løsninger og nye driftsmetoder. Dette medførte i noen tilfeller løsninger som ikke var optimale med tanke på sikkerhet. På noen av gårdene vi besøkte, var det helt nye driftsbygninger, og det var også noen som var i gang med bygging og restaurering. Vi så imidlertid flere eksempler på nye bygg som ikke hadde gode løsninger når det gjaldt forhold av betydning for helse, miljø og sikkerhet. Det slo oss at det ofte var en tydelig mangel på god rådgivning når det gjelder HMS-tenkning i planleggingen av nye bygg.

Håndtering av dyr

Noen få av de vi besøkte hadde lagt til rette for lettvin og trygg flytting og håndtering av store dyr. Åtte av fjøsene med storfe hadde sorteringsanlegg og/eller drivganger. Skraping av båser og binger forgikk manuelt i 25 av fjøsene. De fleste bøndene var imidlertid ikke oppi oksebingene, men 4 bønder oppga at de også måtte oppi oksebingene for å skrape. Noen hadde fanghekk, disse ble brukt i større eller mindre grad. De aller fleste oppga at de sørget for ikke å være alene når de skulle håndtere store dyr, men 11 bønder hadde ingen plan for slik håndtering. Skjæring av klauver ble på de fleste gårdene satt bort til profesjonelle.

Kjemikalier

Vi fikk inntrykk av at bøndene i relativt stor grad var kjent med farene knyttet til bruk av plantevernmidler. Imidlertid var det hos mange lite bevissthet omkring faren ved håndtering av andre helsefarlige kjemikalier. Mindre enn en tredel av gårdbrukerne vi besøkte, oppbevarte kjemikalier forskriftsmessig. Flere hadde riktig oppbevaring av plantevernmidler men ikke av andre kjemikalier. Ca en fjerdedel av bøndene hadde sikkerhetsdatablad tilgjengelig nær der kjemikaliene ble brukt. I tillegg var det noen som hadde slike datablad men oppbevarte dem i en perm inne i bolighuset. Flere opplyste at de ikke hadde datablad på aktuelle kjemikalier og at dette til dels skyldtes at de ikke fikk det med fra leverandør. Vi fikk inntrykk av at det er vanlig at leverandør sier at kundene bare kan laste ned datablad fra nettet. Også bønder som ikke hadde internett, hadde fått denne beskjeden. Blant de som hadde datablad, var det et fåtall som hadde lest dem. Noen få oppga at de brukte hansker og vernebriller i forbindelse med håndtering av maursyre, og enda færre brukte det ved andre ensileringsmidler selv om disse også inneholder maursyre.

På 18 av gårdene observerte vi feilmerket emballasje eller kjemikalier som var slått over på annen beholder enn originalemballasje, blant annet var det 2 tilfeller der kjemikalier var slått over på cola-flasker (henholdsvis rødsprit og frostvæske).

En annen utfordring så ut til å være håndteringen av tomemballasje. Tomme kanner og annen brukt emballasje lå rundt omkring på flere av gårdene. Mange opplevde det som et stort tiltak å levere slik tomemballasje. Enkelte steder ble det oppgitt å være et dårlig system for levering, og et annet argument var at det var for dyrt. I noen tilfeller var kjemikalieemballasje fylt med vann og brukt som ballast eller vannreservoar.

Silo- og gjødselgass

På ca 2/3 av gårdene var siloer og gjødselkummer godt sikret med tanke på gasseksponering. De aller fleste var svært bevisste på å sørge for god utlufting under omrøring av gjødsel. Men flere av bøndene hadde opplevd episoder der dyr eller mennesker hadde vært påvirket av gass. De fleste som hadde silo, oppga at de brukte silovifte under silolegging, men det var flere som ikke gjorde det under uttak av fôr. På fem gårder manglet siloene silovifte. Ellers merket vi oss at flere av gårdene ikke hadde tårnsilo, og andre hadde slik silo men hadde sluttet å bruke den. Noen brukte plansilo, mens rundballer var den mest vanlige gresskonserveringsmetoden.

Organisatoriske forhold

På noen av gårdene jobbet bonden helt alene på gården, mens andre steder deltok ektefellen/samboeren på heltid eller deltid i gårdsdrifta. Noen steder deltok også andre familiemedlemmer mer eller mindre fast. Flere hadde fast avløser/innleid hjelp. Noen få hadde ansatte som jobbet på gården. Som tidligere nevnt var det 10 samdrifter blant virksomhetene vi besøkte. De fleste av bøndene vi snakket med, hadde rutiner som gjorde at de kunne ta fri med jevne mellomrom, men det varierte hvor ofte de tok fri. Enkelte hadde fri annenhver helg, andre tok fri noe sjeldnere. Det var imidlertid også noen som oppga at de så å si aldri hadde fri. Noen få hadde aldri hatt ferie, mens andre hadde ei uke ferie hvert år. Noen hadde ferie bare i elgjakta. Ca 3/4 av bøndene hadde rutiner som sikret at andre lett kunne overta arbeidet ved for eksempel sykdom eller uforutsette hendelser. Over halvparten oppga å delta i organisert kontakt med yrkeskolleger.

Noen inntrykk fra gårdsbesøkene

Positive:

De fleste er klar over sikkerhetsrisikoen på en gård, spesielt ved

- håndtering av store dyr**
- omrøring av gjødsel**
- silolegging**

Brannvarslingsanlegg installert på alle gårdene

Oppbevaring av plantevernkjemikalier stort sett forskriftsmessig

Mye bra og vedlikeholdt utstyr og redskap

Mange har hurtigkobling på traktoren

Tårnsiloer ser ut til å være på vei ut

Negative:

Flere feilalarmer på brannvarsling

Brannslukkingsutstyr kan bli bedre

Manglende rekkverk og åpne luker

Lite sikring ved arbeid i høyden

Lite bruk av setebelte i traktor

Mange defekte/manglende vern på kraftoverføringsaksler

Det mangler i stor grad drivganger og fanghekker

Lite kunnskap om helsefarlige kjemikalier bortsett fra plantevernmidler

Silo- og gjødselgass er fremdeles et risikomoment

Diskusjon

Den noe lave svarprosenten i spørreundersøkelsen medfører en usikkerhet om hvorvidt de som har deltatt i denne studien er representative for målgruppen. Når vi sammenligner med tall fra Statistisk sentralbyrå (SSB), ser vi imidlertid at både aldersfordeling og kjønnsfordeling i den gruppen som har svart, stemmer overens med tilsvarende i SSB-statistikken for landbruket i Trøndelagsfylkene. For eksempel var det i 2008 11 % kvinner blant gårdbrukerne i Trøndelag. Dette er nøyaktig samme kvinneandel som vi finner blant respondentene i vår undersøkelse. Ut fra dette må vi kunne anta at gruppen er nokså representativ for bøndene i Trøndelag. Når det gjelder de som ble utvalgt til gårdsbesøk, hadde vi satt noen kriterier, men ut over det var det tilfeldig hvem som ble kontaktet.. Så å si alle vi kontaktet sa ja til å ta imot besøk, og vi må derfor kunne se bort fra noen seleksjon av betydning.

Skadeforekomst

I 2008 registrerte Arbeidstilsynet 337 yrkesskader for jordbruk/skogbruk og havbruk, noe som tilsvarer 5 skader pr 1000 sysselsatte. I vår undersøkelse har vi fått rapportert 304 skader blant de 2699 gårdbrukerne som har svart, noe som tilsvarer 112 skader pr.1000. Selv om mye tyder på at respondentene er representative for populasjonen av bønder i Trøndelag, kan vi ikke være helt sikre på at de er representative når det gjelder forekomst av skader. Man kan tenke seg at de som har opplevd skade, i større grad svarer på en undersøkelse om skader enn de som ikke har opplevd det. Det reelle tallet kan derfor være lavere. Men selv om vi skulle anta at alle gårdbrukerne som hadde opplevd en skade i løpet av det siste året, befant seg i den gruppen som hadde svart på spørreskjemaet, vil frekvensen være 43 skader pr 1000. Hvis vi tar med bare de tilfellene som medførte behov for legekontakt eller sykehusinnleggelse, vil det, avhengig av om vi regner forekomsten blant de som svarte eller blant alle bøndene i Trøndelag, være henholdsvis 70 eller 27 skader pr 1000 sysselsatte. En skadefrekvens på 27 pr 1000 sysselsatte i landbruket, vil således være et minimumstall. Dette bekrefter vår antakelse om en betydelig underrapportering av skader i landbruket. Tallene stemmer også med tilsvarende undersøkelser i andre land (2, 3, 4). Det er grunn til å anta at resultatene er overførbare til resten av landet.

Denne betydelige underrapporteringen av skader blant bønder, kan nok til dels tilskrives et mangelfullt system for rapportering. I alle virksomheter er det arbeidsgiver som har rapporteringsplikt i forhold til personskader. Som selvstendig næringsdrivende har bønder den samme rapporteringsplikten men mangler i stor grad insentiver for å melde. Her ligger det en utfordring for både myndigheter, bransjeorganisasjoner og forsikringsselskaper.

I motsetning til det andre studier har vist (10), fant vi i vår undersøkelse ingen kjønnsforskjell i forekomst av skader blant gårdbrukerne. Når det gjelder skade på andre, ser vi imidlertid at det er en større andel av de kvinnelige enn av de mannlige gårdbrukerne som rapporterer om dette. Hvorfor det er slik, har vi ikke kunnet finne noen god forklaring på.

De yngste bøndene ser ut til å være mer utsatt for skade enn de eldre. Dette samsvarer med det som er funnet i en tidligere norsk undersøkelse (1).

Det at husdyrbønder er mer utsatt for skade enn andre bønder, må anses som en naturlig konsekvens av det faktum at dyr er årsak til en så stor andel av uhellene.

Når vi ser på skadeforekomst relatert til hvorvidt bøndene har oppgitt å være tilsluttet en HMS-ordning, kan en få inntrykk av at det å være medlem i en slik ordning øker risikoen for skade. Imidlertid er inn- og utmelding av slike ordninger noe som til dels svinger med behovet for bistand og rådgivning, slik at de som har vært utsatt for skade eller har store utfordringer, i større grad melder seg inn. Det er også en overvekt av husdyrbønder som er medlemmer i slike ordninger.

Hvorfor skjer disse uhellene, og hva kan gjøres for å unngå dem?

Resultatene fra spørreundersøkelsen viser at uhell i forbindelse med håndtering av dyr er den viktigste enkeltfaktoren for personskader i landbruket. Dette stemmer med det Reiling fant i sin undersøkelse på 1990-tallet (1). Disse resultatene blir også bekreftet gjennom de opplysningene som kom fram under gårdsbesøkene ved at fordelingen av oppgitte årsaksfaktorer er omtrent den samme for de to delene av studien. Noen av de bøndene vi besøkte, hadde gjort tiltak for å redusere risikoen for å bli påført skade av dyr, blant annet ved å installere fanghekker og lage sorteringsanlegg og drivganger i fjøsene. Enkelte hadde selv konstruert anordninger som fungerte godt. På mange gårder manglet imidlertid slike

løsninger. Dyr er uforutsigbare, og under gårdsbesøkene fikk vi inntrykk av en slags generell aksept for at man må regne med uhell i forbindelse med håndtering av dyr. Dette kan man tenke seg kan føre til en viss grad av handlingslammelse slik at man dermed ikke gjør det som kan gjøres for å unngå skade.

Statistikken viser at traktorulykker er den hyppigste årsaken til arbeidsrelaterte dødsfall i landbruket (7). I vår undersøkelse kommer skader relatert til traktor og andre store maskiner og maskinelt utstyr på en andreplass etter skader relatert til dyrehåndtering og utgjør en fjerdedel av skadene. Imidlertid var konsekvensene av disse skadene jevnt over mer alvorlige enn ved uhell der dyr var involvert. Mer enn halvparten av traktorulykkene hadde skjedd i forbindelse med onnearbeid. Faktorer som er kjente risikofaktorer for uhell, er tidspress og lange arbeidsdager. En undersøkelse fra 2004 viste at hastverk, slitenhet og stress var faktorer som svært ofte bidro til skader (11). Ingen av de bøndene vi snakket med oppga dette som en viktig faktor, men den årstidsvariasjonen vi ser i skadeforekomst, kan likevel gi mistanke om at slike forhold spiller inn. Både våronn og innhøstingsperioder er oftest travle tider for bøndene. Spørsmålene i spørreskjemaet var ikke detaljerte nok til å gi tilstrekkelig informasjon om skademekanismene for de ulike uhellene. I tillegg var spørsmålet om hvordan skaden var skjedd besvart i bare 40 % av skadetilfellene. Ut fra det som ble observert under gårdsbesøkene, er det grunn til å peke på manglende deksel på kraftoverføringsaksler og manglende bruk av setebelte på traktor som klare risikofaktorer. Manglende eller feilplasserte nødstoppknapper på maskinelt utstyr er også verdt å nevne i den sammenhengen.

Fallulykker utgjorde ca 25 % av uhellene som var skjedd i driftsbygninger. Det er nærliggende å se dette i sammenheng med det vi observerte av usikrede trapper/stiger og luker under besøksrunden. Når det gjelder slike forhold, er det i de fleste tilfellene relativt enkle tiltak som skal til for å redusere ulykkesrisikoen. I spørreundersøkelsen ble det ikke rapportert om fallskader i silo, men under gårdsbesøkene ble det nevnt flere slike episoder. En må anta at den avtakende bruken av tårnsiloer vil ha en positiv effekt når det gjelder fallskader. Det er imidlertid grunn til å understreke viktigheten av at tomme siloer blir godt sikret.

Ut fra spørreundersøkelsen ser ikke kjemikalieuhell ut til å utgjøre noe stort volum når det gjelder skader, men under gårdsbesøkene kom det fram opplysninger som kan tyde på at det like vel skjer en del slike uhell. Ensileringsmidler og andre etsende væsker ser ut til å være

årsak i de fleste tilfellene. Mens det er en relativt høy bevissthet rundt faren ved plantevernmidler, ser det ut til å være mindre kunnskap om faren ved andre kjemikalier.. Det synes å være få som gjør bruk av produktatablader. Riktig oppbevaring, riktig bruk og bruk av anbefalt verneutstyr er viktig for å unngå skader

Når det gjelder bygningsmessige og tekniske løsninger, er det i dag ikke krav om HMS-gjennomgang på planstadiet ved nybygging/ombygging. Samtidig er det kjent at dårlige løsninger her øker sjansene for skader og belastningslidelser. Blir de dårlige løsningene valgt i utgangspunktet, vil de være der også i fortsettelsen. Det vil koste lite å endre til gode løsninger på planleggingsstadiet sammenlignet med å måtte bygge om på et senere stadium. Fokuset i planleggingen er oftest på dyrenes velvære. Her er mye lovpålagt og fulgt opp med krav fra Mattilsynet. I forhold til bondens arbeidsmiljø, er det for det meste de generelle krav i arbeidsmiljøloven som gjelder, og det er ingen kontroll av hvorvidt kravene blir oppfylt. Man kan ikke gå ut fra at de som tegner/planlegger, har tilstrekkelig kompetanse på HMS. Obligatorisk HMS-rådgivning i forbindelse med ombygging og nybygging av driftsbygninger ville sannsynligvis være et viktig bidrag til å forebygge skader i landbruket.

Alle som driver aktivt i landbruket, er tilknyttet KSL. Under gårdsbesøkene fikk vi inntrykk av at dette systemet ikke fungerte optimalt på HMS-området. De fleste bøndene sørger for at papirene er i orden og krysser av for at det er foretatt HMS-kartlegging, men det ser ut til at det i mange tilfeller ikke blir fulgt opp. Arbeidstilsynet påpeker i en rapport i 2010 at HMS-kravene i KSL følges for dårlig opp fordi det ikke får vesentlige konsekvenser for virksomheten (7). Her har bransjeorganisasjonene en utfordring og en mulighet til å bidra til økt HMS-bevissthet blant bøndene.

Hvordan formidle denne kunnskapen videre og hvilke forebyggende tiltak bør foreslås/settes i gang?

Noe av det aller viktigste i det videre arbeidet med å forbygge personskader i landbruket er å få oppmerksomhet omkring temaet. Bruk av media er viktig i dette arbeidet. I en reviewstudie fra Canada (12) fant man at avisoppslag om ulykker i landbruket i svært liten grad inneholdt et budskap om forebygging. De fleste avisartiklene som omhandlet slike ulykker, ga et inntrykk av at ulykker i landbruket er uunngåelige og en del av livet på gården, mens faktum

er at de nesten alltid kan forebygges. Det er derfor viktig å få kontakt med media som ønsker å viderefremde et forebyggingsbudskap.

Formålet med hele studien er å finne fram til tiltak som skal forebygge nye uhell i landbruket. Det er i løpet av de siste årene gjennomført en del forebyggende tiltak både gjennom opplæring av bønder (praktiske HMS-kurs) og gjennom lovreguleringer. Men denne undersøkelsen viser at det fortsatt er behov for mer. Det er begrenset kunnskap om hvilke intervensjoner som er effektive forebyggingstiltak. En finsk studie (13) har vist at opplæring alene ikke er nok, men at det må kombineres med insentiver som økonomiske fordeler eller lovreguleringer.

Konklusjon

Vi har fått bekreftet mistanken om at det er en betydelig underreportering av personskader i landbruket. Spørreskjemaresultatene gir en pekepinn på hvilke faktorer som er medvirkende til at det skjer ulykker, og gårdsbesøkene har gitt tilleggsinformasjon som kan hjelpe oss til bedre å forstå mekanismene som ligger bak. Vi har fortsatt ikke full oversikt over de skadene som skjer i landbruket og hvorfor disse skjer, men dette prosjektet har gitt oss en god del kunnskap som vi kan bruke i det forebyggende arbeidet. Undersøkelsen viser at det er behov for mer fokus på HMS i landbruket. Det er viktig med gode holdninger hos den enkelte bonde, men myndigheter, bransjeorganisasjoner og fagorganisasjoner bør lede an og legge til rette for at forebyggende HMS-arbeid blir en naturlig del av arbeidet på en gård.

Hva kan den enkelte bonde gjøre?

- Sørge for å sikre stiger, luker mm
- Bruke sikring under arbeid i høyden
- Sørge for sikker lagring og håndtering av kjemikalier
- Installere fanghekker og drivganger i fjøs
- Sørge for at deksler på kraftoverføringsaksler er i orden
- Sørge for at det er nødstopp på aktuelle maskiner
- Alltid bruke setebelte i traktor
- Montere varsellamper på roterende enheter (eks. fylltømmer i silo)
- Koble inn HMS-faglig person under planlegging av nybygg/ombygging

Hva kan andre gjøre?

Myndigheter

- Sørge for tettere oppfølging av landbrukets arbeidsmiljø.
- Innføre obligatorisk HMS-rådgivning og godkjenningsordning av arbeidsmiljø i forbindelse med planlegging og oppføring av nye driftsbygninger og ved ombygging
- Følge opp og utvide påbud om bruk av setebelte i traktor
- Sørge for et bedre system for rapportering av skader i landbruket

Fagorganisasjoner

- Gjennomføre annonsekampanjer

Bransjeorganisasjoner

- Stille krav til HMS i KSL-systemet
- Ha HMS på dagsorden i alle møter

Utstyrprodusenter

- Forbedre utstyr slik at sikkerhetsdetaljer holder lenger
- Sørge for at sikkerhetsanordninger er brukervennlige
- Sørge for hensiktsmessig plassering av nødstop og andre sikkerhetsdetaljer

Forsikringselskaper

- Gjennomføre annonsekampanjer
- Sørge for aktiv HMS-oppfølging av kunder
- Sørge for effektiv yrkesskadeforsikring for bønder

Litteratur

1. Reiling R. Agricultural Injuries in Norway. *Journal of Agromedicine*, 1997, 4:3, 285-294
2. McCurdy SA, Carroll DJ Agricultural Injury. *Am J Ind Med* 2000; 38: 463-480
3. Solomon C. Accidental injuries in agriculture in the UK. *Occ. Med.* 2002; 52:8,461-466
4. Park H et al. Risk factors for Work-Related Injury among Male Farmers in Iowa: A prospective Cohort Study *Occup Environ Med* 2001;43:542-547
5. Browning SR, Truszczynska H, Reed D, McKnight RH Agricultural Injuries among older Kentucky Farmers: The Farm Family Health and Hazard Surveillance Study *Am Journal of Ind Med* 1998;33:341-353
6. Rasmussen K, Carstensen O, Lauritsen JM. Incidence of Unintentional Injuries in Farming Based on One Year of Weekly Registration in Danish farms. *Am J Ind Med* 2000;38:82-89
7. Direktoratet for Arbeidstilsynet. Arbeidsskadedødsfall i landbruket – utviklingstrekk. Rapport mai 2010
8. Salminen S, Saari J, Saarela KL, Räsänen T. Fatal and non-fatal occupational accidents: identical versus differential causation. *Safety Science* 1992; 15: 109-118
9. Storstad O og medarbeidere. Helse, miljø og sikkerhet i landbruket. En kunnskapsstatus. Norsk senter for bygdeforskning. Rapport nummer 11/09
10. H Dimich-Ward et al. Gender differences in the occurrence of farm related injuries. *Occup Environ Med* 2004;61:52-56
11. Rautiainen RH et al. Injuries in the Iowa certified safe farm study. *Agric Saf Health* 2004;10: 51 – 63
12. Ozegovic D, Voaklander DC. What we are not talking about: An evaluation of prevention messaging in print media reporting on agricultural injuries and fatalities. *Am J Ind Med* 2011 April
13. Lehtola MM et al. Effectiveness of interventions in preventing injuries in agriculture – a systematic review and meta-analysis. *Scand J Work Environ Health* 2008; 34:327-336

VEDLEGG

Vedlegg 1 - Tabeller

Bakgrunnsopplysninger om respondentene

Kjønn	Antall	Andel (%)
Kvinne	305	11,4
Mann	2382	88,6
Totalt	2687 *	

Sivilstatus	Antall	Andel (%)
Gift/samboende	2258	84,0
Enslig	299	11,1
Skilt/separert	104	3,9
Enke/enkemann	26	1,0
Totalt	2687*	

Arbeidstid på gården	Antall	Andel (%)
Jobber heltid på gården	1403	52,5
Jobber deltid på gården	1286	47,5
Totalt	2671*	

Arbeid utenom gården	Antall	Andel (%)
Har full jobb utenom gården	846	31,5
Har deltidsjobb utenom gården	549	20,5
Jobber ikke utenom gården	1287	48,0
Totalt	2687*	

Jobber alene eller sammen med andre	Antall	Andel (%)
Jobber i hovedsak alene	1757	65,7
Jobber i hovedsak sammen med andre	374	14,0
Jobber omtrent like mye alene og sammen med andre	542	20,3
Totalt	2673*	

Antall årsverk	Antall	Andel (%)
<1/2 årsverk	597	22,4
Mellom 1/2 og 1 årsverk	490	18,4
Mellom 1 og 2 årsverk	807	30,3
Mellom 2 og 3 årsverk	543	20,4
Mellom 3 og 4 årsverk	153	5,7
≥4 årsverk	77	2,9
Totalt	2667*	

Medlemskap i HMS-ordning	Antall	Andel (%)	Antall melkebønder	Andel av melkebøndene (%)
LHMS	1028	38,7	545	55,7
Annen HMS-ordning	220	8,3	27	2,8
Ikke medlem av HMS-ordning	1406	53,0	407	41,6
Totalt	2654*		979	

* Summen avviker fra det reelle tallet på respondenter fordi ikke alle hadde besvart spørsmålet/spørsmålene

Bakgrunnsopplysninger om de som har oppgitt å ha hatt en eller flere egenskader de siste 12 mnd

Kjønn	Antall med egen skade	Andel med skade (%)
Mann	219	9,2
Kvinne	30	9,9
Samlet	249	9,3

Sivilstatus	Antall med egen skade	Andel med egen skade (%)
Gift/samboende	208	9,2
Enslig	32	10,7
Skilt/separert	6	5,8
Enke/enkemann	3	12,0
Samlet	249	9,3

Aldersgruppe	Antall totalt	Antall med egen skade	Andel med egen skade (%)
20-29 år	60	9	15,0
30-39 år	341	27	7,9
40-49 år	826	91	11,0
50-59 år	806	76	9,4
60-69 år	503	32	6,4
≥70år	70	6	8,6
Samlet	2606*	241*	9,2

Arbeidstid på gården	Antall totalt	Antall med egen skade	Andel med egen skade (%)
Jobber heltid på gården	1403	181	12,9
Jobber deltid på gården	1286	66	5,2
Samlet	2671*	247*	9,3

* Summen avviker fra det reelle tallet på respondenter og antall skader fordi ikke alle hadde besvart spørsmålet/spørsmålene

Jobber alene eller sammen med andre	Andel med rapporterte skader
Jobber i hovedsak alene	9,2 %
Jobber i hovedsak sammen med andre	9,1 %
Jobber omtrent like mye alene og sammen med andre	9,8 %
Samlet	9,3 %

	Medlem i HMS-ordning		Ikke medlem i HMS-ordning	
	Antall	Andel (%)	Antall	Andel (%)
Ja, har hatt minst ett uhell med personskade siste år	144	12,5	103	7,3
Nei, har ikke hatt uhell med personskade siste år	1103	88,5	1301	92,7
	1247		1404	

Data om rapporterte skader blant gårdbrukerne

Fordeling av antall og prosentandel skader på ulike kroppsdelar (egen skade)

Kroppsdel	Antall	Andel av skadene
Hode/ansikt	33	10,4
Øye	16	5,1
Nakke/skulder	19	6,0
Bryst	17	5,4
Rygg	27	8,6
Mage	5	1,6
Arm/hånd	103	32,7
Hofte/bekken	7	2,2
Ben/fot	84	26,7
Annet	4	1,3
Samlet	315	

Antall uhell fordelt på hendelsessted for ulike produksjonstyper (egen skade)

	Melk	Kjøtt	Gris	Sau	Fjørfe	Korn	Potet	Skog	Ann et	Tils et
Inne i bolig	2	0	0	0	0	0	0	0	0	2
Inne i fjøs/drifftsbygning	79	23	12	8	5	8	1	1	3	140
I silo	4	2	0	0	0	0	0	0	0	6
Ute på tunet	24	5	4	9	0	5	1	1	3	52
Ute på jordet	23	2	1	5	0	4	0	0	2	37
I skogen	8	3	2	5	0	5	0	1	1	25
På vegen/i trafikken	2	0	0	0	1	0	0	0	0	3
Annet	14	2	5	1	0	5	0	0	3	30
Samlet	156	37	24	28	6	27	2	3	12	295*

Antall og prosentvis andel uhell fordelt på hendelsessted for ulike grupper hovedproduksjon (egen skade)

	Melk/kjøtt		Husdyrhold unntatt melk/kjøtt		Korn		Annen produksjon	
	antall	%	antall	%	antall	%	antall	%
Inne i bolig	2	1,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Inne i fjøs/drifftsbygning	102	52,8	25	43,1	8	29,6	5	29,4
I silo	6	3,1	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Ute på tunet	29	15,0	13	22,4	5	18,5	5	29,4
Ute på jordet	25	13,0	6	10,3	4	14,8	2	11,8
I skogen	11	5,7	7	12,1	5	18,5	2	11,8
På vegen/i trafikken	2	1,0	1	1,7	0	0,0	0	0,0
Annet	16	8,3	6	10,3	5	18,5	3	17,6
Samlet	193		58		27		17	

Mekanisme for skader blant gårdbrukerne

Hvordan	Antall	Andel av skadene (%)
Fall	24	19,4
Støt/treff av gjenstand	20	16,1
Klem	18	14,5
Stikk/kutt	12	9,7
Spark/slag/stanging	22	17,7
Etsende væske	2	1,6
Brannskade	2	1,6
Forgiftning	1	0,8
Strømgjennomgang	1	0,8
Annet	22	17,7
Samlet	124*	

* Summen avviker fra det reelle tallet på antall skader fordi ikke alle hadde besvart spørsmålet/spørsmålene

Data om rapporterte skader blant andre på gården

Annen skadet person	Antall	Andel (%)
Ektefelle til bonden	21	23
Annet voksent familiemedlem	25	28
Eget barn	8	9
Annet barn	2	2
Avløser	10	11
Annen innleid hjelp	12	13
Andre	12	13
Totalt	90	

Aldersfordeling blant andre personer med skade

	Antall	Andel (%)
<14 år	0	
14-15 år	3	3,5
16-17 år	7	8,2
18-19 år	1	1,2
20-29 år	9	10,6
30-39 år	10	11,8
40-49 år	18	21,2
50-59 år	7	8,2
60-69 år	20	23,5
70 år eller mer	10	11,8
Samlet	85*	

Konsekvenser av skader hos andre personer

	Antall	Andel (%)
Ingen	3	6,0
Forbigående problemer	35	70,0
Langsiktige ettervirkninger	8	16,0
Vet ikke	4	8,0
Samlet	50*	

Skadet kroppsdel ved skade hos andre personer

Skadet kroppsdel	Antall	Andel (%)
Hode	2	2,0
Øye	4	4,0
Nakke	1	1,0
Bryst	8	8,0
Rygg	8	8,0
Mage	3	3,0
Arm	34	34,0
Hofte	4	4,0
Ben	34	34,0
Annet	2	2,0
	100	100,0

Tidspunkt for skadene blant gårdbrukeren og andre på gården

Månedvis fordeling av skader på gårdbrukeren selv og på andre på gården

Måned	Egen skade	Andel av egne skader (%)	Andres skade	Andel av andres skader (%)	Alle skader	Andel av alle skader (%)
Januar	13	4,3	2	2,3	15	3,9
Februar	15	5,0	11	12,6	26	6,7
Mars	27	9,0	5	5,7	32	8,2
April	32	10,6	4	4,6	36	9,3
Mai	38	12,6	9	10,3	47	12,1
Juni	29	9,6	9	10,3	38	9,8
Juli	21	7,0	10	11,5	31	8,0
August	34	11,3	7	8,0	41	10,6
September	30	10,0	13	14,9	43	11,1
Oktober	37	12,3	13	14,9	50	12,9
November	13	4,3	0	0,0	13	3,4
Desember	12	4,0	4	4,6	16	4,1
Totalt	301*		87*		388	

Antall og prosentvis andel skader fordelt på ulike tider på døgnet (egne og andres uhell)

Tid på døgnet	Egen skade	Andel av egne skader (%)	Andres skade	Andel av andres skader (%)	Alle skader	Andel av alle skader (%)
Morgen	37	12,5	12	13,8	49	13,0
Formiddag	67	22,6	0	0,0	67	17,5
Midt på dagen	66	22,3	28	32,2	94	24,5
Ettermiddag	76	25,7	25	28,7	101	26,4
Kveld	48	16,2	17	19,5	65	17,0
Natt	2	0,7	0	0,0	2	0,5
Totalt	296*		87*		383	

* Summen avviker fra det reelle antallet skader fordi ikke alle hadde besvart spørsmålet/spørsmålene

Vedlegg 2 - Forespørsel om deltakelse

Forespørsel om deltakelse i forskningsprosjekt ”Skadefri bonde”

Dette er en forespørsel til deg som gårdbruker i Trøndelag om å delta i et forskningsprosjekt om personskader i landbruket. Prosjektet er et samarbeid mellom Nord-Trøndelag bondelag, Sør-Trøndelag bondelag, Landbrukets HMS-tjeneste, Arbeidstilsynet, NTNU og Arbeidsmedisinsk avdeling St. Olavs Hospital. Prosjektet tar sikte på å skaffe kunnskap om forhold som kan føre til personskader/ulykker i landbruket og på bakgrunn av dette spre informasjon som kan bidra til forebygging av slike skader. Målet er at skader og ulykker ikke skal skje.

For at dette prosjektet skal bli vellykket, er vi avhengig av at flest mulig deltar, og vi ber deg vennligst om å besvare det vedlagte spørreskjemaet og returnere det i vedlagte svarkonvolutt.

Spørreskjemaet består av 3 deler. På del 1 ber vi om noen enkle opplysninger om gården. På del 2 vil vi ha opplysninger om eventuelle skader du selv har hatt i løpet av de siste 12 månedene, og på del 3 ber vi om opplysninger om eventuelle skader andre har påført seg under arbeid eller lek på gården. **Vi ber deg om å svare på spørreskjemaet selv om det ikke har skjedd uhell/skader på gården det siste året.** Husk også å fylle ut samtykkeerklæringen.

For ytterligere opplysninger om prosjektet vises til vedlagte informasjonsskriv.

Vi ber om at du sender det utfylte skjemaet tilbake til oss i løpet av 1 – 2 uker.

Med vennlig hilsen

Oddfrid Aas
prosjektleder

Vedlegg 3 - Samtykkeerklæring

Løpenr.....

SPØRRESKJEMA OM PERSONSKADER I LANDBRUKET

For å kunne delta i prosjektet, er det viktig at du skriver under på samtykkeerklæringen nedenfor.

SAMTYKKEERKLÆRING

Jeg samtykker i å delta i prosjektet ”Skadefri bonde” - om personskader i landbruket - som beskrevet i forespørselen om deltakelse. Jeg samtykker også i at jeg senere kan bli kontaktet med spørsmål om gårdsbesøk.

Jeg har lest informasjonsskrivet og har hatt anledning til å stille spørsmål.

Deltakelse i studien er frivillig, og jeg kan når som helst trekke meg og kreve at mine opplysninger slettes.

Sted:..... Dato:.....

Underskrift:.....

Navn med blokkbokstaver:.....

For utfylling av selve spørreskjemaet, bla om til neste side.

Vedlegg 4 - Informasjonsskriv

Informasjon om prosjektet "Skadefri bonde"

Landbruket er den mest ulykkesbelastede næringen i Norge. Av Arbeidstilsynets statistikk over dødsulykker går det fram at ca en fjerdedel av dødsulykkene i landbasert næring skjer innenfor landbruk mens det bare er ca 3% av de sysselsatte som arbeider innenfor denne bransjen. Gjennom Arbeidstilsynets registreringer har vi relativt godt innblikk i slike arbeidsskadedødsfall og i stor grad kjennskap til de direkte bakenforliggende årsakene til ulykkene. Man vet imidlertid mindre om andre arbeidsrelaterte personskader i bransjen, og det foreligger en betydelig underrapportering av slike skader. Med dette prosjektet ønsker vi å skaffe mer kunnskap om forhold som kan føre til personskader/ulykker i landbruket og på bakgrunn av dette spre informasjon som kan bidra til forebygging av slike skader. Målet er at skader og ulykker ikke skal skje. Prosjektet er et samarbeid mellom Nord-Trøndelag bondelag, Sør-Trøndelag bondelag, Landbrukets HMS-tjeneste, Arbeidstilsynet, NTNU og Arbeidsmedisinsk avdeling St. Olavs Hospital. Gjensidigestiftelsen har bevilget midler til å gjennomføre prosjektet.

I første omgang tar vi sikte på å registrere forekomst av arbeidsrelaterte personskader i landbruket i Trøndelag. I den forbindelse sender vi nå ut et spørreskjema til alle gårdbrukere i de to Trøndelags-fylkene og ber om at dette blir besvart av den enkelte på best mulig måte. I tillegg til opplysninger om eventuelle skader du som gårdbruker har vært utsatt for, vil vi gjerne også få informasjon om andre personskader på gården i løpet av de siste 12 måneder. Ved å delta i denne spørreundersøkelsen vil du være med og bidra til kunnskap som kan brukes i forebyggende arbeid.

Informasjonen som registreres om deg, skal kun brukes slik som beskrevet i hensikten med studien. Alle opplysningene som er gitt i spørreskjemaet vil bli behandlet uten navn og fødselsnummer eller andre direkte gjenkjennende opplysninger. En kode knytter deg til dine opplysninger gjennom en navneliste. Det er kun helsepersonell knyttet til prosjektet som har adgang til navnelisten og som kan finne tilbake til deg. Alle personidentifiserbare opplysninger vil bli slettet når prosjektet er avsluttet. Det vil ikke være mulig å identifisere deg i resultatene av studien når disse publiseres.

Det er frivillig å delta i studien. Dersom du ønsker å delta, undertegner du den vedlagte samtykkeerklæringen. Om du nå sier ja til å delta, kan du senere trekke tilbake ditt samtykke uten at det har noen konsekvenser for deg.

Hvis du sier ja til å delta i studien, kan du be om å få innsyn i hvilke opplysninger som er registrert om deg. Du har videre rett til å få korrigert eventuelle feil i de opplysningene vi har registrert. Dersom du trekker deg fra studien, kan du kreve å få slettet opplysninger, med mindre opplysningene allerede er inngått i analyser eller brukt i vitenskapelige publikasjoner.

Resultatene fra undersøkelsen vil bli publisert i en egen rapport som vil bli gjort tilgjengelig for deltakerne.

Etter at spørreundersøkelsen er avsluttet, vil vi ta kontakt med et utvalg av gårdbrukere i Trøndelag for å be om tillatelse til at en gruppe fagpersoner kan komme på et gårdsbesøk. Det vil da bli foretatt en befarings med etterfølgende vurdering og ev rådgivning. I de tilfellene der det i spørreskjemaet er opplyst at det i løpet av det siste året har forekommet skade(r), vil man

i forbindelse med besøket innhente nærmere opplysninger om den aktuelle skaden og forsøke å analysere hendelsesforløpet. Deltakelse i denne delen av prosjektet er selvsagt også frivillig.

Hvis du er blant dem som blir valgt ut til å få besøk på gården, vil du få en gjennomgang av forhold som angår helse og sikkerhet på gården. Vi vil presisere at et slikt gårdsbesøk ikke skal være noen kontroll av hvorvidt man har ”alt på stell” eller ikke. Det vil ikke bli gitt noen form for pålegg eller sanksjoner. Prosjektgruppa har for øvrig heller ingen myndighet til det. Deltakelse i prosjektet skal ikke medføre ulemper for de som deltar.

Dersom du ønsker ytterligere informasjon, eller dersom du senere ønsker å trekke deg fra studien, kan du for det benytte følgende adresse/telefonnummer:

Arbeidsmedisinsk avdeling
St. Olavs Hospital
7006 TRONDHEIM
Tlf: 72571314

Kontaktpersoner er overlege Oddfrid Aas, overlege Siri Slåstad og overlege Bjørn Hilt.

Vedlegg 5 - Spørreskjema

Løpenr. □□□□

Spørreskjema om personskader i landbruket

Del 1

Bakgrunnsopplysninger om gården og gårdbrukeren

Fylles ut av alle

1. Kjønn:

- Mann
- Kvinne

2. Alder:

- år

3. Sivilstatus:

- Gift /samboende
- Enslig
- Skilt/separert
- Enke/enkemann

4. Hvordan vil du beskrive arbeidshverdagen din på gårdsbruket?

- Arbeider heltid på gården
- Arbeider deltid på gården

5. Arbeider du i samdrift?

- Ja
- Nei

6. Jobber du i hovedsak alene eller sammen med andre på gården?

- Jobber i hovedsak alene
- Jobber i hovedsak sammen med andre
- Jobber omtrent like mye alene og sammen med andre

7. Har du arbeid utenom gården?

- Nei
- Ja, full jobb
- Ja, deltidsjobb

8. Omtrent hvor mange arbeidstimer pr. uke legger du vanligvis ned i gårdsdriften?

- (*Skriv ca antall timer*)

9. Hvor mange årsverk er det på gården? (Ett årsverk er 1845 timer)

(Kryss av for det alternativet som stemmer best)

- mindre enn ½ årsverk
- mellom ½ og ett årsverk
- mellom 1 og 2 årsverk
- mellom 2 og 3 årsverk
- mellom 3 og 4 årsverk
- 4 årsverk eller mer

10. Antall dekar dyrka jord i drift (eget og leid areal)

Eget areal   (Skriv antall dekar)

Leid areal   (Skriv antall dekar)

11. Nåværende hovedproduksjon på gården (Sett bare ett kryss)

☐ Melk	☐ Potet/grønnsaker
☐ Kjøtt/storfe	☐ Frukt/bær
☐ Gris	☐ Skogsdrift
☐ Sau/geit	☐ Gårdsturisme/Inn på tunet
☐ Fjørfe/egg	☐ Annet
☐ Korn	

12. Annen produksjon ved gården (Sett ett eller flere kryss)

☐ Melk	☐ Potet/Grønnsaker
☐ Kjøtt/storfe	☐ Frukt/bær
☐ Gris	☐ Skogsdrift
☐ Sau/geit	☐ Gårdsturisme/Inn på tunet
☐ Fjørfe/egg	☐ Leiekjøring
☐ Korn	☐ Annet

13. Hvor stor del av maskindrifta ved gården setter du bort til entreprenører/andre gårdbrukere?

- Ingen ting
- Mindre enn firedel
- Mellom en firedel og halvparten
- Mer enn halvparten

14. Er du medlem i avløserlag?

- Ja
- Nei

15. Har du organisert avløsning på annen måte?

- Ja
- Nei

16. I tilfelle du har organisert avløsning (medlem i avløserlag eller annen organisert avløsning), hvor mange dager avløsning har du i gjennomsnitt pr måned?

(Skriv ca antall dager avløsning pr måned)

17. Er du medlem i en HMS-tjeneste/bedriftshelsetjeneste?

- Ja, jeg er medlem i Landbrukets HMS-tjeneste
- Ja, jeg er medlem i en annen HMS-/bedriftshelsetjeneste
- Nei

18. Har du gjennomført praktisk HMS-kurs eller tilsvarende opplæring?

- Ja
- Nei

19. Har du i løpet av de siste 12 måneder vært utsatt for uhell som medførte personskade under arbeid på gården?

- Ja, ett uhell
- Ja, to uhell
- Ja, tre eller flere uhell
- Nei, jeg har ikke vært utsatt for uhell de siste 12 måneder

Hvis du har hatt ett eller flere uhell vær vennlig å besvare spørsmålene på spørreskjemaets del 2

20. Har andre på gården i løpet av de siste 12 måneder vært utsatt for uhell som medførte personskade?

- Ja
- Nei
- Vet ikke

Hvis andre på gården har hatt uhell, vær vennlig å besvare spørsmålene på spørreskjemaets del 3

Dersom du har svart nei på både spørsmål 19 og 20, skal du ikke fylle ut del 2 og 3

Takk for at du tar deg tid til å besvare skjemaet!

Spørreskjema om personskader i landbruket

Del 2

Uhell/skader der gårdbrukeren selv har vært involvert

Fylles bare ut av de som har vært utsatt for uhell/skader de siste 12 måneder

Hvis det bare har vært ett uhell, fylles bare kolonnen for "skade 1" ut.

Hvis det har vært flere uhell, fylles kolonnen "skade 2" og ev "skade 3" også ut.

	Skade 1	Skade 2	Skade 3
Hvilken kroppsdel ble skadet? <i>(Sett ett eller flere kryss)</i>	☐ Hode/ansikt ☐ Øye ☐ Nakke/skulder ☐ Brystregion ☐ Rygg ☐ Mage ☐ Arm/hånd ☐ Hofte/bekken ☐ Ben/fot ☐ Annet	☐ Hode/ansikt ☐ Øye ☐ Nakke/skulder ☐ Brystregion ☐ Rygg ☐ Mage ☐ Arm/hånd ☐ Hofte/bekken ☐ Ben/fot ☐ Annet	☐ Hode/ansikt ☐ Øye ☐ Nakke/skulder ☐ Brystregion ☐ Rygg ☐ Mage ☐ Arm/hånd ☐ Hofte/bekken ☐ Ben/fot ☐ Annet
Hvilke konsekvenser medførte skaden?	☐ Kunne utføre vanlig arbeid uten problemer ☐ Kunne utføre arbeidet, men hadde problemer ☐ Var sykmeldt /forhindret i å utføre arbeid på gården ☐ Mindre enn ½ dag ☐ 1/2 – 1 dag ☐ 2 – 7dager ☐ 8 – 29 dager ☐ 30 dager – 6 mnd ☐ Mer enn 6 måneder ☐ Langsiktige ettervirkninger	☐ Kunne utføre vanlig arbeid uten problemer ☐ Kunne utføre arbeidet, men hadde problemer ☐ Var sykmeldt /forhindret i å utføre arbeid på gården ☐ Mindre enn ½ dag ☐ 1/2 – 1 dag ☐ 2 – 7dager ☐ 8 – 29 dager ☐ 30 dager – 6 mnd ☐ Mer enn 6 måneder ☐ Langsiktige ettervirkninger	☐ Kunne utføre vanlig arbeid uten problemer ☐ Kunne utføre arbeidet, men hadde problemer ☐ Var sykmeldt /forhindret i å utføre arbeid på gården ☐ Mindre enn ½ dag ☐ 1/2 – 1 dag ☐ 2 – 7dager ☐ 8 – 29 dager ☐ 30 dager – 6 mnd ☐ Mer enn 6 måneder ☐ Langsiktige ettervirkninger
Medførte skaden behov for lege-kontakt eller behandling?	☐ Nei ☐ Ja, konsultasjon hos lege ☐ Ja, innleggelse i sykehus	☐ Nei ☐ Ja, konsultasjon hos lege ☐ Ja, innleggelse i sykehus	☐ Nei ☐ Ja, konsultasjon hos lege ☐ Ja, innleggelse i sykehus

I hvilken måned skjedde uhellet/skaden?	☐ Januar ☐ Februar ☐ Mars ☐ April ☐ Mai ☐ Juni ☐ Juli ☐ August ☐ September ☐ Oktober ☐ November ☐ Desember	☐ Januar ☐ Februar ☐ Mars ☐ April ☐ Mai ☐ Juni ☐ Juli ☐ August ☐ September ☐ Oktober ☐ November ☐ Desember	☐ Januar ☐ Februar ☐ Mars ☐ April ☐ Mai ☐ Juni ☐ Juli ☐ August ☐ September ☐ Oktober ☐ November ☐ Desember
Skjedde uhellet/skaden i forbindelse med onnearbeid?	☐ Ja ☐ Nei	☐ Ja ☐ Nei	☐ Ja ☐ Nei
På hvilken tid av døgnet skjedde det?	☐ Morgen ☐ Formiddag ☐ Midt på dagen ☐ Ettermiddag ☐ Kveld ☐ Natt	☐ Morgen ☐ Formiddag ☐ Midt på dagen ☐ Ettermiddag ☐ Kveld ☐ Natt	☐ Morgen ☐ Formiddag ☐ Midt på dagen ☐ Ettermiddag ☐ Kveld ☐ Natt
Hvor skjedde det?	☐ Inne i bolig ☐ Inne i fjøs/ driftsbygning ☐ I silo ☐ Ute på tunet ☐ Ute på jordet ☐ I skogen ☐ På vegen/ i trafikken ☐ Annet	☐ Inne i bolig ☐ Inne i fjøs/ driftsbygning ☐ I silo ☐ Ute på tunet ☐ Ute på jordet ☐ I skogen ☐ På vegen/ i trafikken ☐ Annet	☐ Inne i bolig ☐ Inne i fjøs/ driftsbygning ☐ I silo ☐ Ute på tunet ☐ Ute på jordet ☐ I skogen ☐ På vegen/ i trafikken ☐ Annet

<p>Hva slags utstyr eller andre objekter var involvert i hendelsen? (Sett ett eller flere kryss)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Traktor ☐ Firhjuling (ATV) ☐ Skurtresker ☐ Annet maskinelt utstyr/redskap ☐ Dyr ☐ Håndverktøy ☐ Motorsag ☐ Annet større verktøy ☐ Plantevernmidler ☐ Andre kjemikalier ☐ Trær/Planter ☐ Glatt/sleipt golv eller annet underlag ☐ Trapp/stige/stillas ☐ Vann ☐ Annet 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Traktor ☐ Firhjuling (ATV) ☐ Skurtresker ☐ Annet maskinelt utstyr/redskap ☐ Dyr ☐ Håndverktøy ☐ Motorsag ☐ Annet større verktøy ☐ Plantevernmidler ☐ Andre kjemikalier ☐ Trær/Planter ☐ Glatt/sleipt golv eller annet underlag ☐ Trapp/stige/stillas ☐ Vann ☐ Annet 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Traktor ☐ Firhjuling (ATV) ☐ Skurtresker ☐ Annet maskinelt utstyr/redskap ☐ Dyr ☐ Håndverktøy ☐ Motorsag ☐ Annet større verktøy ☐ Plantevernmidler ☐ Andre kjemikalier ☐ Trær/Planter ☐ Glatt/sleipt golv eller annet underlag ☐ Trapp/stige/stillas ☐ Vann ☐ Annet
<p>Hvordan skjedde uhellet/skaden? (Sett ett eller flere kryss)</p>	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Fall ☐ Støt/treff av gjenstand ☐ Klem ☐ Stikk/kutt ☐ Spark/slag/stanging ☐ Etsende væske ☐ Brannskade ☐ Forgiftning ☐ Strømgjennomgang ☐ Annet 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Fall ☐ Støt/treff av gjenstand ☐ Klem ☐ Stikk/kutt ☐ Spark/slag/stanging ☐ Etsende væske ☐ Brannskade ☐ Forgiftning ☐ Strømgjennomgang ☐ Annet 	<ul style="list-style-type: none"> ☐ Fall ☐ Støt/treff av gjenstand ☐ Klem ☐ Stikk/kutt ☐ Spark/slag/stanging ☐ Etsende væske ☐ Brannskade ☐ Forgiftning ☐ Strømgjennomgang ☐ Annet

Spørreskjema om personskader i landbruket

Del 3

Uhell/skader der andre enn gårdbrukeren selv har vært involvert

Dersom andre på gården i løpet av de siste 12 måneder har vært utsatt for uhell som medførte personskade, vær vennlig å besvare spørsmålene nedenfor.

Hvis det bare har vært ett uhell, fylles bare kolonnen for "skadetilfelle 1" ut.

Hvis det har vært flere uhell, fylles kolonnen "skadetilfelle 2" og ev "skadetilfelle 3" også ut.

	Skadetilfelle 1	Skadetilfelle 2	Skadetilfelle 3
Hvem ble skadet?	☐ Ektefelle/samboer av bonden ☐ Voksen familiemedlem ☐ Gårdbrukerens barn ☐ Annet barn ☐ Avløser ☐ Annen innleid hjelp ☐ Andre	☐ Ektefelle/samboer av bonden ☐ Voksen familiemedlem ☐ Gårdbrukerens barn ☐ Annet barn ☐ Avløser ☐ Annen innleid hjelp ☐ Andre	☐ Ektefelle/samboer av bonden ☐ Voksen familiemedlem ☐ Gårdbrukerens barn ☐ Annet barn ☐ Avløser ☐ Annen innleid hjelp ☐ Andre
Alder på den skadde?	☐ ☐ år	☐ ☐ år	☐ ☐ år
Kjønn	☐ Mann/gutt ☐ Kvinne/jente	☐ Mann/gutt ☐ Kvinne/jente	☐ Mann/gutt ☐ Kvinne/jente
Hvilken kroppsdel ble skadet? (Sett ett eller flere kryss)	☐ Hode/ansikt ☐ Øye ☐ Nakke/skulder ☐ Brystregion ☐ Rygg ☐ Mage ☐ Arm/hånd ☐ Hofte/bekken ☐ Ben/fot ☐ Annet ☐ Vet ikke	☐ Hode/ansikt ☐ Øye ☐ Nakke/skulder ☐ Brystregion ☐ Rygg ☐ Mage ☐ Arm/hånd ☐ Hofte/bekken ☐ Ben/fot ☐ Annet ☐ Vet ikke	☐ Hode/ansikt ☐ Øye ☐ Nakke/skulder ☐ Brystregion ☐ Rygg ☐ Mage ☐ Arm/hånd ☐ Hofte/bekken ☐ Ben/fot ☐ Annet ☐ Vet ikke
Hvilke konsekvenser medførte skaden?	☐ Ingen ☐ Forbigående problemer ☐ Langsiktige ettervirkninger ☐ Vet ikke	☐ Ingen ☐ Forbigående problemer ☐ Langsiktige ettervirkninger ☐ Vet ikke	☐ Ingen ☐ Forbigående problemer ☐ Langsiktige ettervirkninger ☐ Vet ikke

Medførte skaden behov for lege-kontakt eller behandling?	☐ Nei ☐ Ja, konsultasjon hos lege ☐ Ja, innleggelse i sykehus ☐ Vet ikke	☐ Nei ☐ Ja, konsultasjon hos lege ☐ Ja, innleggelse i sykehus ☐ Vet ikke	☐ Nei ☐ Ja, konsultasjon hos lege ☐ Ja, innleggelse i sykehus ☐ Vet ikke
I hvilken måned skjedde uhellet/skaden?	☐ Januar ☐ Februar ☐ Mars ☐ April ☐ Mai ☐ Juni ☐ Juli ☐ August ☐ September ☐ Oktober ☐ November ☐ Desember ☐ Vet ikke	☐ Januar ☐ Februar ☐ Mars ☐ April ☐ Mai ☐ Juni ☐ Juli ☐ August ☐ September ☐ Oktober ☐ November ☐ Desember ☐ Vet ikke	☐ Januar ☐ Februar ☐ Mars ☐ April ☐ Mai ☐ Juni ☐ Juli ☐ August ☐ September ☐ Oktober ☐ November ☐ Desember ☐ Vet ikke
Skjedde uhellet/skaden i forbindelse med onnearbeid?	☐ Ja ☐ Nei ☐ Vet ikke	☐ Ja ☐ Nei ☐ Vet ikke	☐ Ja ☐ Nei ☐ Vet ikke
På hvilken tid av døgnet skjedde det?	☐ Morgen ☐ Midt på dagen ☐ Ettermiddag ☐ Kveld ☐ Natt ☐ Vet ikke	☐ Morgen ☐ Midt på dagen ☐ Ettermiddag ☐ Kveld ☐ Natt ☐ Vet ikke	☐ Morgen ☐ Midt på dagen ☐ Ettermiddag ☐ Kveld ☐ Natt ☐ Vet ikke
Hvor skjedde det?	☐ Inne i bolig ☐ Inne i fjøs/ driftsbygning ☐ I silo ☐ Ute på tunet ☐ Ute på jordet ☐ I skogen ☐ På vegen/ i trafikken ☐ Annet ☐ Vet ikke	☐ Inne i bolig ☐ Inne i fjøs/ driftsbygning ☐ I silo ☐ Ute på tunet ☐ Ute på jordet ☐ I skogen ☐ På vegen/ i trafikken ☐ Annet ☐ Vet ikke	☐ Inne i bolig ☐ Inne i fjøs/ driftsbygning ☐ I silo ☐ Ute på tunet ☐ Ute på jordet ☐ I skogen ☐ På vegen/ i trafikken ☐ Annet ☐ Vet ikke

<p>Hva slags utstyr eller andre objekter var involvert i hendelsen? (Sett ett eller flere kryss)</p>	☐ Traktor ☐ Firhjuling (ATV) ☐ Skurtresker ☐ Annet maskinelt utstyr/redskap ☐ Dyr ☐ Håndverktøy ☐ Motorsag ☐ Annet større verktøy ☐ Plantevernmidler ☐ Andre kjemikalier ☐ Trær/Planter ☐ Glatt/sleipt golv eller annet underlag ☐ Vann ☐ Annet ☐ Vet ikke	☐ Traktor ☐ Firhjuling (ATV) ☐ Skurtresker ☐ Annet maskinelt utstyr/redskap ☐ Dyr ☐ Håndverktøy ☐ Motorsag ☐ Annet større verktøy ☐ Plantevernmidler ☐ Andre kjemikalier ☐ Trær/Planter ☐ Glatt/sleipt golv eller annet underlag ☐ Vann ☐ Annet ☐ Vet ikke	☐ Traktor ☐ Firhjuling (ATV) ☐ Skurtresker ☐ Annet maskinelt utstyr/redskap ☐ Dyr ☐ Håndverktøy ☐ Motorsag ☐ Annet større verktøy ☐ Plantevernmidler ☐ Andre kjemikalier ☐ Trær/Planter ☐ Glatt/sleipt golv eller annet underlag ☐ Vann ☐ Annet ☐ Vet ikke
<p>Hvordan skjedde uhellet/skaden? (Sett ett eller flere kryss)</p>	☐ Fall ☐ Støt/treff av gjenstand ☐ Klem ☐ Stikk/kutt ☐ Spark/slag/stanging ☐ Etsende væske ☐ Brannskade ☐ Forgiftning ☐ Strømgjennomgang ☐ Annet ☐ Vet ikke	☐ Fall ☐ Støt/treff av gjenstand ☐ Klem ☐ Stikk/kutt ☐ Spark/slag/stanging ☐ Etsende væske ☐ Brannskade ☐ Forgiftning ☐ Strømgjennomgang ☐ Annet ☐ Vet ikke	☐ Fall ☐ Støt/treff av gjenstand ☐ Klem ☐ Stikk/kutt ☐ Spark/slag/stanging ☐ Etsende væske ☐ Brannskade ☐ Forgiftning ☐ Strømgjennomgang ☐ Annet ☐ Vet ikke